

Les arts plàstiques del modernisme en terres de parla catalana

Francesc Fontbona i de Vallescar*

Biblioteca de Catalunya

RESUM

Els estudis sobre el Modernisme català començaren poc abans de la Guerra Civil espanyola, però no es generalitzaren fins als volts del 1950, amb els llibres *Modernismo y modernistas* de J.-F. Ràfols i *El arte modernista catalán* d'A. Cirici Pellicer. Gaudí comptà des del principi amb biografies notables, però la majoria de grans noms de l'art modernista no trobaren estudis aprofundits fins molt més tard. El 1969, una gran exposició oficial fou dedicada al Modernisme, i als anys setanta el tema modernista esclatà entre els investigadors, tant en el camp de l'art com en el literari, etc. A partir dels anys vuitanta, el Modernisme català fou objecte de grans exposicions a Anglaterra, el Japó o Suècia, afavorit per la presència de noms com el mateix Gaudí o el jove Picasso, que sortí d'aquell nucli. Diversos pintors modernistes han vist publicades ja monografies amb catàlegs raonats de la seva obra, com Anglada-Camarasa (1981), Santiago Rusiñol (1995) o Ramon Casas (1999), i noves grans exposicions de conjunt foren dedicades al Modernisme català (1990) i al valencià (1997). Entre el 2002 i el 2004 el coneixement sobre el Modernisme català i el seu context es condensà en cinc volums, en els quals participaren una vuitantena d'especialistes.

PARAULES CLAU: estil modern, modernisme, art nouveau, art català

El modernisme és un dels temes artístics catalans més estudiats i més debatuts en l'últim mig segle llarg. Sens dubte això es deu al fet que va ser precisament amb el modernisme que l'art català va recuperar una rellevància que no tenia pràcticament des del segle xv. Per això aquest fenomen ha interessat especialment a dins i a fora dels territoris de parla catalana, ja que també lluny del seu lloc de producció —als Estats Units, França, Japó, Itàlia, etc.— han sorgit acadèmics interessats en aquest moviment.

Quan des de l'àmbit català ens referim al modernisme davant d'un auditori internacional, el primer que hem de fer és puntualitzar que es tracta d'un concepte intradueïble, que no s'ha de confondre pas amb el que en el món anglosaxó se'n diu *Modernism*, però que tampoc no es correspon, com sovint es diu simplificat, al que fora de Catalunya s'anomena *Modern Style* o *Art Nouveau*. Modernisme és l'actitud que prenen una sèrie d'escriptors, artistes, músics catalans en els dos últims decennis del segle XIX —i alguns la perllonguen durant el primer del segle XX—, conscients que al país li calia una modernització cultural. I els artistes plàstics, que són objecte dels estudis que avui hem de glossar, interpretaren aquesta modernit-

zació de maneres diverses, és a dir, a través no d'un sol estil, sinó de tants com poguessin donar la idea de modernitat que perseguien.

Modernisme és el nom que una generació d'intel·lectuals i artistes va donar a la voluntat que tenien de posar-se al dia, de crear no simplement obres literàries o artístiques ben fetes, sinó que també fossin exponents clars de la inquietud de modernitat que sentien els seus autors, prenent per models els principals corrents nous europeus, com l'impressionisme, el simbolisme, el postimpressionisme, l'Art Nouveau i totes les seves variants, adaptats a la personalitat de cada un dels artistes d'aquí que seguien aquests camins, i que en alguns casos, especialment en l'arquitectura, amb les figures d'Antoni Gaudí i Lluís Domènech i Montaner, aconseguiren creacions d'una originalitat absoluta a què no cal buscar gaires fonts a l'exterior.

Així doncs, malgrat el que sol dir-se sovint, el Modernisme no és cap estil, sinó una actitud especial, molt «fi de segle», de perseguir la modernitat artística en ella mateixa, com a eina per a posar al dia tot el país.

Cal dir també, perquè si no es diu no es comprèn la complexitat de la qüestió, que un cop passà l'època principal del modernisme, que es pot donar per acabada cap al 1910, la generació següent a Catalunya desenvolupà una creixent aversió cap aquest moviment i els seus fruits, que passà ben bé quaranta anys de purgatori, durant els quals

* Adreça de contacte: Francesc Fontbona i de Vallescar. Biblioteca de Catalunya. Hospital, 56. 08001 Barcelona, Catalonia, EU. Tel. +34 932702300. Fax: +34 932702304. E-mail: ffontbon@bnc.cat

només es reivindicaren els modernistes des de la nostàlgia dels vells temps o des de l'amistat.¹ No és fins a la postguerra que aquell fenomen cultural tan peculiar començà a ser de mica en mica objecte d'estudi i de respecte.

El primer a desvetllar l'atenció renovada pel modernisme va ser Josep F. Ràfols, un arquitecte que no exercia i que es concentrà en la docència i en l'elaboració d'estudis historicoartístics. Ell va ser el primer biògraf de Gaudí, encara el 1928,² i ja en la postguerra publicà un primer volumet sobre el modernisme artístic,³ que s'acabaria convertint en el primer gran llibre sobre el conjunt del moviment que es publicava, *Modernismo y modernistas*, del 1949.⁴ Al mateix temps un escriptor com Josep Pla recuperava la figura de Santiago Rusiñol, vist però més com tot un personatge amb relleu excepcional que valorat pel seu paper de líder del modernisme.⁵ Possiblement en aquesta revifalla del temps del modernisme no hi era aliè l'editor del llibre de Pla, Alberto Puig Palau, ell mateix col·leccionista d'obres d'art d'aquell moment. Cal no oblidar tampoc el paper que jugà en la revifalla d'aquell temps també Rafael Benet, crític d'art important i pintor destacat d'abans de la guerra civil, que abans i després va fer aportacions importants al coneixement de l'art d'aquella generació,⁶ mentre que un crític jove, que va assolir en el futur un paper molt influent, Alexandre Cirici, ja abordava amb agudesia, però no sempre amb prou rigor documental, el tema cabdal del Picasso modernista,⁷ de la mateixa manera que molts anys després va abordar el de Gargallo i Barcelona, amb les mateixes virtuts i les mateixes mancances.⁸

El gran llibre de Ràfols era com un gran assaig sobre el tema, però dos anys després aparegué un altre gran estudi d'Alexandre Cirici, *El arte modernista catalán*, fruit, ara sí, de la consulta de moltes fonts oportunament consignades en un dens aparat crític.⁹ En molt poc temps, doncs, el modernisme havia passat de ser un corrent menyspreable a ser una etapa de la història cultural catalana que comptava ja amb dues monografies àmplies i solvents. Tant Ràfols com Cirici enfocaren la seva visió del modernisme en el sentit ampli que he apuntat més amunt, i no com si es tractés només de la versió catalana de l'Art Nouveau, punt de vista que s'anà imposant més tard, més per simplificació que com a veritable teoria.

Des de Madrid, Bernardino de Pantorba s'enfrontà amb una biografia prou útil sobre el prolífic pintor Eliseu Meifrèn (1942), pertanyent al nucli inicial de *L'Avenç*, i que tanmateix seria isolada i deixaria el tema simplement esbossat, donada la complexitat de la vida i l'obra de l'artista.¹⁰

El 1954 tingué lloc a Barcelona una exposició sobre Els Quatre Gats, la taverna que esdevingué el cenacle màgic del modernisme. Era una altra iniciativa de Puig Palau. El catàleg d'aquella mostra, que tingué un èxit insospitat —amb gran cues de visitants que descobrien una època fascinant de la història cultural del país—, a cura de l'esmentat Rafael Benet,¹¹ és una altra fita essencial en la descoberta del modernisme. I també a la mateixa època

(1955) aparegué un important testimoni familiar sobre Santiago Rusiñol: un llibre de l'artista vist per la seva filla,¹² sens dubte la figura més popular del modernisme català, juntament amb Gaudí. Uns records aguts i intensament viscuts de la Barcelona de l'època modernista, escrits per Mario Verdaguier, foren editats novament per Puig Palau i donaren una bona pedrera de notícies a càrrec d'un observador d'Els Quatre Gats molt pròxim.¹³

També en aquells anys es començà a prestar atenció específica a la figura de Ramon Casas, a través de treballs monogràfics de Ràfols¹⁴ i d'una primera gran retrospectiva oficial comissariada per l'arqueòleg, historiador medievalista i crític d'art Alberto del Castillo,¹⁵ que va incloure-hi un text sòlid que constitueix un dels primers escrits biogràfics importants sobre el pintor. A Isidre Nonell també se li dedicà una primera retrospectiva oficial,¹⁶ i igualment al dibuixant i decorador Joaquim Renart, un home amb més presència en el món artístic de l'època del que sembla.¹⁷ Aquestes exposicions formaven part de la tasca de reconstrucció cultural, ben conscient, poc sorollosa però molt eficaç, de Joan Ainaud de Lasarte des de la direcció general dels Museus d'Art de Barcelona i la secretaria de la Junta de Museus, institucions inevitablement inserides en administracions franquistes però que administrades per persones de la vàlua i la sensibilitat d'Ainaud van esquivar caure en la banalitat o la desnaturalització.

Del 1961 data un primer gran esforç internacional per a valorar l'art de les fonts del segle xx, a càrrec de Jean Casou, Émile Langui i Nikolaus Pevsner.¹⁸ Cal esmentar-lo aquí perquè allà va haver-hi ja una tímida presència del modernisme català, amb obres de Gaudí,¹⁹ d'Isidre Nonell, i del Picasso d'època catalana. No era gaire comparat amb el pes que s'hi donava a l'art coetani de França, Alemanya o Anglaterra, però era més del que s'estilava fins aleshores. El Picasso català també interessava a Europa: l'historiador de l'art reial britànic Anthony Blunt —després revelat com un famós espia— i Pierre Daix feren aportacions substancials al coneixement del Picasso jove.²⁰ Entretant a Catalunya mateix el poeta Josep Palau i Fabre començà a publicar treballs monogràfics sobre l'etapa catalana de l'artista.²¹

La següent etapa en l'atenció al modernisme artístic va correspondre específicament a l'arquitectura. Joan Bergós, arquitecte pròxim a Gaudí, publicà un parell de monografies molt aclaridores sobre aquest personatge,²² i Puig Boada, també arquitecte i contertulià jove de Gaudí, publicà una monografia sobre la Sagrada Família, molt reeditada anys després.²³ A fora, després de Sweeney i Sert, ja hi havia més gent que estudiava Gaudí, com és el cas del llibre dels italians Roberto Pane²⁴ i Lara V. Masiini.²⁵ Enric Casanelles, actiu secretari d'Amics de Gaudí, publicà un refrescant assaig sobre l'arquitecte el 1965,²⁶ i el 1967, un altre dels informals deixebles del geni, Cèsar Martinell, publicava una monografia molt completa sobre ell.²⁷ Aviat Prévost i Descharnes, inspirats per Salvador Dalí —el primer que, abans de la guerra civil, havia reivindicat internacionalment, a la seva manera, amb fotos de

Man Ray, la figura de Gaudí i de l'Art Nouveau en general—,²⁸ publicaren una gran monografia, que donava entrada a un text retrospectiu de l'assagista Francesc Pujols, molt admirat sempre per Dalí.²⁹ L'altra gran figura de l'arquitectura modernista, Lluís Domènech i Montaner, començà a ser posada en valor a través d'un número monogràfic de la revista *Cuadernos de Arquitectura* del 1963, amb textos de diversos autors, nous i vells, però especialment d'Oriol Bohigas,³⁰ i l'arquitecte, polític i erudit Josep Puig i Cadafalch fou biografat en la seva triple activitat per Enric Jardí.³¹

La primera gran monografia global sobre l'arquitectura modernista fou precisament d'Oriol Bohigas, el 1969, que amb fotos de Leopoldo Pomés esdevingué un llibre molt difós i posteriorment força reeditat en forma més assequible,³² que ja incorporava, discretament, notícies de València. El llibre de Bohigas representà en el camp estricte de l'arquitectura el que havien representat els de Ràfols i Ciriaci per al coneixement i la difusió del Modernisme català en general. Al mateix temps Ramon Planes, des de Sitges, feia una aportació molt sòlida sobre el paper essencial d'aquella vila en el desenvolupament del modernisme.³³

El 1969 va tenir lloc també una gran exposició feta a Madrid i a Barcelona i impulsada per Joan Ainaud de Lasarte, intitulada *El Modernismo en España*, que amb les seves més de sis-cents cinquanta peces constituí una mostra aclaparadora del pes del modernisme artístic i un estímul molt fort a continuar aprofundint en el coneixement d'aquell moviment.³⁴

Aleshores ja s'havia començat a despertar també l'interès pel modernisme a València, singularment l'arquitectònic, amb treballs de Tomàs Llorens,³⁵ Eduardo Mangada,³⁶ Salvador Aldana,³⁷ Immaculada Aguilar³⁸ o Irene Garcia Antón,³⁹ i entremig, el 1973, aparegué ja el llibre clau sobre aquest tema, degut a Trinidad Simó, que significativament demanà el pròleg a Joan Fuster.⁴⁰ Les arts plàstiques valencianes del període modernista foren estudiades sobretot per Miguel Ángel Catalá Gorgues.⁴¹ El mateix paper jugà a les Illes un llibre de Miquel Seguí dos anys més tard.⁴² A Catalunya l'arquitectura modernista també s'estudià els anys setanta,⁴³ i hom prestà atenció també a focus de fora de Barcelona.⁴⁴

La nadala de la família Carulla-Font del 1973 va dedicar-se a Lluís Domènech i Montaner, a càrrec de diversos autors, si bé la part d'arquitecte la redactà Oriol Bohigas, i esdevingué una monografia prou útil.⁴⁵ Igualment, l'any següent, el Col·legi d'Arquitectes català edità una monografia sobre Jujol, amb textos, entre altres, de Salvador Tarragó i J.M. Jujol fill.⁴⁶

A part de l'arquitectura, als anys setanta, o una mica abans, esclatà definitivament l'interès per l'altre modernisme artístic. Enric Jardí va publicar una sèrie de llibres, en principi de divulgació, però que van aportar molts coneixements sobre temes i personatges centrals del modernisme i el postmodernisme.⁴⁷ Els principals pintors postmodernistes —Nonell, Mir, Canals— també foren objecte d'exposicions antològiques ben documentades i treballs

amb criteris rigorosos per historiadors de formació universitària.⁴⁸ Altres pintors i escultors del cercle modernista foren estudiats amb certa profunditat: Josep Triadó,⁴⁹ els germans Llimona,⁵⁰ Néstor Martín Fernández de la Torre,⁵¹ o el ceramista Antoni Serra.⁵² Jo mateix vaig publicar el 1975 un llibre que se centrava en la darrera etapa del modernisme, aquella en què pintors i escultors catalans es mostraren més originals, i la vaig batejar amb el nom de postmodernisme.⁵³ I Palau i Fabre deixava els treballs picassians generals per emprendre una molt àmplia monografia molt detallista sobre el mateix Picasso que depassaria àmpliament l'època catalana de l'artista.⁵⁴

Encara que se centrava en el modernisme literari, un llibre d'Eduard Valentí Fiol, del 1973, fou una aportació extraordinària a l'estudi global del modernisme, i acull també moltes referències útils per a l'historiador de l'art.⁵⁵ Un nou llibre que enfocava el modernisme des de totes les seves facetes —arquitectònica, literària, escultòrica, pictòrica, musical i decorativa— aparegué el 1976 i es reeditaria més endavant; s'intitulava *Modernismo en Cataluña*, el coordinava José M. Infiesta, i potser patia de ser més una juxtaposició de capítols de diferents autors que no una visió coherent, però aportava força notícies i demostrava que el tema del modernisme havia esdevingut ja prou interessant per a un públic ampli.⁵⁶ El mateix any sortí un llibre que estudiava el modernisme gironí, especialment, però des del punt de vista literari.⁵⁷

També les arts aplicades despertaven interès: Josep Mainar publicava el seu estudi de conjunt sobre el moble català, on el modernisme era àmpliament estudiat,⁵⁸ i Eliseu Trenc, un professor francès de pares de la Franja, exalumne dels cursos d'estrangers de l'IEC, publicà el 1977 la seva tesi sobre les arts gràfiques del modernisme,⁵⁹ que esdevingué des d'aleshores el llibre de referència d'aquesta matèria, i convertí el seu autor en una de les principals autoritats en l'art modernista català.⁶⁰ Un estudi molt treballat de Victoria Salom, resum de la seva tesi de llicenciatura, va ser pioner en el coneixement del cartell modernista, malgrat que sovint és negligit a les bibliografies.⁶¹ I a part de les arts també la crítica d'art començà a ser objecte d'interès.⁶²

Als Estats Units, el modernisme català començà també a ser objecte d'estudi acadèmic. George R. Collins, a la Universitat de Columbia, va empènyer amb força estudis sobre Gaudí⁶³ i l'arquitectura —i també l'art en general— catalans, a partir dels fons del Catalan Archive of Art and Architecture que ell mateix reuní a la Universitat, on entre altres materials hi ha molts documents del constructor Rafael Guastavino. Fruit d'aquest nucli són Rosemarie Bletter, que estudià Josep Vilaseca,⁶⁴ Judith Rohrer, centrada en Puig i Cadafalch, com ja es veurà, o Phyllis Braff, entre altres. Les tesis doctorals de Marilyn McCully a Yale (1975)⁶⁵ —una altra exalumna dels cursos d'estrangers de l'IEC— i de Joseph Phillip Cervera a Berkeley (1976)⁶⁶ obriren nous camins allà, com el de l'exposició dedicada a Els Quatre Gats, que comissarià la mateixa McCully a Princeton el 1978.⁶⁷

A Alemanya el nostre modernisme també va ser conegut, però el plantejament era molt diferent: allà responia a una operació politicovoluntarista apadrinada pel professor catalanòfil Til Steegman, a Berlín el 1978,⁶⁸ en el marc d'unes reivindicatives Setmanes Catalanes que tingueren lloc en aquella ciutat.

Als anys vuitanta l'interès pel modernisme i el postmodernisme augmentaren. Algun estranger s'acostà monogràficament al tema, encara que normalment des de plataformes catalanes,⁶⁹ el simbolisme artístic català es presentà en una exposició sabadellenca més notable del que pot semblar i es recull al seu catàleg,⁷⁰ i dins la *Història de l'Art Català* d'Edicions 62 la meitat del setè volum s'ocupa només del modernisme artístic i incorpora ja moltes de les noves aportacions que els darrers anys s'havien fet sobre aquell moviment revaluat.⁷¹ Una altra obra general publicada paral·lelament, bé que escrita anys abans, contenia un capítol monogràfic molt aclaridor i poc conegut, degut al vell humanista i mestre silenciós Marçal Olivari, que hi donava una versió seva del modernisme i l'enriquia amb aquells coneixements que només ell tenia, fruit d'una curiositat que el feia buscar sempre el fons de les coses.⁷²

El 1982 hi va haver un Col·loqui Internacional sobre el Modernisme, interdisciplinari i no poc polèmic, les actes del qual aparegueren sis anys després.⁷³ Quan l'Àrea d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona va publicar el seu catàleg del Patrimoni Arquitectònic evidentment s'hi varen incloure nombroses fitxes, riques en bibliografia, d'edificis modernistes.⁷⁴

A la Universitat de Barcelona s'hi constituí el 1986 un grup de recerca (GRACMON), dirigit per la catedràtica Mireia Freixa, centrat en modernisme i noucentisme, que esdevingué grup consolidat el 2001 i que ha estat a l'origen de diverses tesis doctorals i publicacions. Hi hagué intents, com ja havia succeït abans, de contemplar el modernisme, moviment bàsicament català, en un context general hispànic, atès que coetàniament a l'Espanya castellana la paraula modernisme també s'emprava, aplicada a aspectes de la modernitat, especialment en cercles literaris, però que era extrapolable al món de les arts plàstiques.⁷⁵ Algun d'aquests intents, però, només es referia a l'arquitectura i les arts decoratives en lloc de donar-hi un caire artístic global.⁷⁶ També hi va haver intents de generalitzar el nom de modernisme a tot l'art nou internacional de l'època.⁷⁷ Editorials que tenien per objectiu el gran públic ja plantejaven obres de difusió àmplia, com la que van publicar els germans Mendoza el 1989.⁷⁸

De nou aquella època de l'art català interessà a l'exterior, on s'organitzaren exposicions —amb els seus corresponents catàlegs—, en què el modernisme català és ben present o fins i tot n'és protagonista principal. És el cas de les mostres *Homage to Barcelona*, feta a Londres el 1985,⁷⁹ de gran ambició, i reeditada al Japó el 1987,⁸⁰ o *Modernismen i Katalonien*, celebrada a Estocolm el 1989.⁸¹ Més a prop, al País Basc, una exposició posà cara a cara les arts gràfiques basques i les catalanes.⁸²

Els vuitanta foren anys especialment bons per al gaudinisme: aparegueren llibres que recollien textos dispersos de Gaudí⁸³ i que catalogaven a fons els seus dibuixos,⁸⁴ al Japó ja s'interessaven a fons per l'arquitecte,⁸⁵ des d'Espanya Carlos Flores va estudiar la seva obra a fons i l'equiparà al seu extraordinari seguidor i col·laborador Josep M. Jujol,⁸⁶ i Joan Bassegoda va treure el llibre que aplegava més documentació sobre Gaudí.⁸⁷ Una gran exposició sobre Gaudí organitzada per la Fundació Caixa de Pensions, sota guió de Joan Bassegoda, tingué lloc el 1984.⁸⁸

Sobre Domènech i Montaner aparegueren alguns llibres breus però amb aportacions⁸⁹ i un estudi documental inesperat d'un dels seus edificis principals, el Palau de la Música,⁹⁰ i al final una gran exposició antològica replantejà públicament el personatge.⁹¹ Un procés semblant es produí més o menys paral·lelament amb el tercer dels grans noms de l'arquitectura modernista catalana, Josep Puig i Cadafalch.⁹² Continua l'interès per focus de l'arquitectura modernista catalana de fora de Barcelona, com Terrassa, Tortosa, Vic, Sabadell, la Garriga...⁹³ i una de les arts aplicades a l'arquitectura més brillant, el vitrall, va començar a ser estudiada en edicions obertes al gran públic que aprofitaven l'espectacularitat de les seves realitzacions.⁹⁴ Les construccions metàl·liques de can Torras, essencials en molts edificis de l'època, foren estudiades des del punt de vista constructiu i empresarial.⁹⁵ Manuel García Martín, autor d'alguns volums sobre edificis modernistes i investigador al marge del món universitari, al servei d'una gran companyia —Catalana de Gas— a la qual els seus llibres servien de nades de luxe, va aprofitar l'avinentesa per aportar encara més estudis, curulls d'informacions d'arxiu abans mai explorades, a altres llibres diversos.⁹⁶

Els pintors més coneguts d'aquella època —Rusiñol, Casas, Nonell— continuaren despertant atenció en exposicions antològiques institucionals,⁹⁷ i la publicació de l'epistolari anotat de Rusiñol fou una aportació de primer ordre.⁹⁸ L'estudi que d'aquest artista va fer l'alemanya Heidi J. Roch ha tingut menys ressò pel fet que mai no va aparèixer traduït al català.⁹⁹ Picasso era l'artista que més interès continuava despertant,¹⁰⁰ però ara ja es començaven a estudiar altres noms igualment valuosos d'aquella època, com Alexandre de Riquer,¹⁰¹ Anglada-Camarasa —de qui va aparèixer un dels primers catàlegs raonats d'un pintor català—,¹⁰² Darío de Regoyos —que té dues èpoques plenament integrat a la història de l'art català—,¹⁰³ o Josep Maria Tamburini.¹⁰⁴ També s'estudià a fons l'obra gravada i litogràfica d'Ismael Smith,¹⁰⁵ i cal no oblidar la gran figura fronterera entre el modernisme i l'art anterior, el polifacètic Apel·les Mestres, a qui es dedicà una nadala de la Fundació Jaume I el 1985 i una exposició de la Caixa de Barcelona l'any següent.¹⁰⁶

A part dels pintors, el crític d'art més compromès amb el grup central del modernisme, Raimon Casellas, fou objecte d'una densa monografia, feta des del món literari —atès que Casellas també era narrador—, que aporta gran quantitat d'informació encara que sovint les seves conclu-

sions siguin agrament apriorístiques.¹⁰⁷ Un dels principals escultors modernistes, Miquel Blay, també va ser biografiat.¹⁰⁸

El llibre vist com a obra d'art va merèixer l'atenció de la Biblioteca de Catalunya que en publicà una tesi doctoral.¹⁰⁹ La joia modernista fou estudiada en el marc d'un estudi general de la joia catalana, per Núria de Dalmaes,¹¹⁰ que ja havia estudiat —amb Antoni José i Pitarch— l'art i la indústria,¹¹¹ i alguna manufactura ceràmica —com Pujol i Baucis— començà a interessar els investigadors.¹¹² Les arts gràfiques foren àmpliament sintetitzades, dins el conjunt espanyol, al volum XXXII de l'obra *Summa Artis*,¹¹³ i els cartells modernistes també foren objecte d'atenció detallada.¹¹⁴

Un testimoni de primera mà, conegut —i fins i tot saquejat— per alguns, però que havia romàs inèdit, aparegué el 1989: eren les memòries d'allò que es movia a l'entorn del grup de Santiago Rusiñol, escrites per Miquel Utrillo, un text amb més vocació anecdòtica que profunda però que no deixa de ser una visió directa del modernisme d'un protagonista de primer ordre.¹¹⁵

El limitat modernisme present al País Valencià —gairebé circumscrit a l'arquitectura— fou sintetitzat dins un volum de la vasta *Historia del arte valenciano* (1987), per Trinidad Simó, la pionera de l'estudi del modernisme a València.¹¹⁶

Des dels anys noranta el modernisme català, abans escassament internacionalitzat, ja era tan conegut que, a part d'aparèixer sovint ja a obres generals estrangeres,¹¹⁷ començà a ser objecte de monografies de divulgació també foranes,¹¹⁸ i la proliferació de treballs sobre l'art modernista català —que ja va ser objecte de manuals de butxaca—¹¹⁹ va anar en augment. Tractar de ser exhaustiu en l'enumeració dels treballs publicats respecte a això equivaldria a fer llargues llistes bibliogràfiques que no és segurament el moment de fer. En tot cas remeto a un treball molt detallat d'Eliseu Trenc que, representen una anàlisi que ja havia fet ell mateix una trentena d'anys abans, la posa al dia fent un repàs sistemàtic i completíssim de la bibliografia del modernisme,¹²⁰ necessàriament més ampli que el present. El marc històric, social i també artístic de l'època del Modernisme s'estudià en el congrés *Escolta Espanya*, convocat amb motiu del centenari de la crisi del 1898, del qual quedà la publicació de les actes.¹²¹

Cal consignar que un *Catàleg de monuments i conjunts històrico-artístics de Catalunya* (1990),¹²² eina del màxim interès, que recollia els edificis declarats monuments nacionals, personifica la tasca del Servei del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya, i inclou, lògicament, el que s'havia considerat oficialment que eren els principals edificis modernistes. Amb un altre plantejament, menys erudit i més reflexiu i literari, l'escriptor Oriol Pi de Cabanyes repassà una sèrie de cases modernistes catalanes,¹²³ ben il·lustrades pel fotògraf Toni Catany.

El decenni dels noranta començà precisament amb una nova gran exposició sobre el modernisme organitzada per l'Olimpíada Cultural a Barcelona el mateix any 1990 de la

qual va quedar un catàleg molt dens, que contribuïa a posar al dia les monografies anteriors sobre el moviment en general, amb la participació de nombrosos especialistes.¹²⁴ Els mateixos organitzadors varen impulsar paral·lelament l'exposició *El Quadrat d'Or* (1990), dedicada monogràficament a l'arquitectura modernista de la part central de l'Eixample de Barcelona, mostra i catàleg a càrrec d'Albert Garcia Espuche, intens estudis de la història urbana de la ciutat.¹²⁵ Entretant un altre equip d'investigadors —Raquel Lacuesta i Antoni González, els que anys abans ampliaren i revisaren el catàleg clàssic d'Oriol Bohigas— treia una guia semblant però d'abast no sols barceloní sinó català.¹²⁶ A través d'una exposició, també, es revisà la història i la significació del Cercle Artístic de Sant Lluc, el 1993,¹²⁷ i en una altra el Museu Nacional d'Art de Catalunya reivindicava el paper del modernisme català en la revaloració del Greco.¹²⁸ Des de Reus es reivindicava justament el paper de la ciutat com a segona ciutat de Catalunya al tombant de segle, a través d'una exposició al Museu Salvador Vilaseca complementada amb un catàleg excel·lent, on l'art tenia una bona presència.¹²⁹

Altres exposicions on el modernisme hi tenia un paper destacat o protagonista van fer-se els primers norants —en col·laboració amb la Generalitat— a tres ciutats del Japó una,¹³⁰ i l'altra a la Fondazione Giorgio Cini de Venècia, on es presentà una mostra que va obtenir un ressò molt gran a tot Itàlia i va deixar un catàleg imprès força ampli.¹³¹ Encara una altra, celebrada també lluny de Catalunya, va ser la que havia tingut lloc a Santillana del Mar, *Arquitectura modernista. Domènech i Montaner. Jujol*.¹³²

Els primers anys noranta aparegueren dos assaigs diferents, amb punts de vista nous sobre Gaudí: Conrad Kent i Dennis Prindle publicaren *Hacia la arquitectura de un Paraíso* (1992), sobre el Parc Güell,¹³³ i Juan-José Lahuerta el volum *Antoni Gaudí: 1885-1926. Arquitectura, ideologia y política*,¹³⁴ que significà una visió menys «hagiogràfica» i més política del gran arquitecte. També sobre Gaudí, tema cada cop més atractiu dins i fora de Catalunya, la Diputació de Barcelona va publicar una monografia de diversos autors que estudia a fons *El Palau Güell* (1990) sense deixar d'obtenir un llibre agradós al gran públic, i la Càtedra Gaudí, de la Universitat Politècnica de Barcelona, publicà a Madrid *Aproximación a Gaudí* (1992) i impulsà a Itàlia *Idée per l'architettura*, escrits i pensaments del mayeix arquitecte català (1995).

Altres arquitectes modernistes també foren objecte d'estudi, com l'exposició sobre els Bassegoda i el seu catàleg corresponent¹³⁵ o l'àmplia monografia de Joan Tarrús i Narcís Comadira sobre *Rafael Masó arquitecte noucentista*,¹³⁶ que segons com també ha estat qualificat de modernista i que de fet caldria considerar com un noucentista amb personalitat pròpia influïda pel secessionisme vienès. També van aparèixer una àmplia monografia de Muncunill,¹³⁷ una altra sobre Cèsar Martinell,¹³⁸ i llibres breus de Josep Maria Jujol¹³⁹ i d'Enric Sagnier.¹⁴⁰ Va ser igualment una etapa de moltes monografies d'edificis del temps del modernisme, com les de *El Palau de Justícia de*

Barcelona¹⁴¹ obra d'Enric Sagnier i Josep Domènech Estapà, *El cementiri de Lloret de Mar*,¹⁴² on intervingueren diversos arquitectes i encara més escultors, *Els edificis de la Caixa d'Estalvis de Sabadell*, obra de Jeroni Martorell,¹⁴³ mentre l'incansable Garcia Martín continuava aportant dades de primera mà en volums sobre *L'Hospital de Sant Pau* (1990) i la *Fonda de España* (1991) de Domènech i Montaner, la *Comillas modernista* (1993),¹⁴⁴ plena d'intervencions de modernistes catalans, o *Paisatge d'Astorga* (1994), ciutat on Gaudí construí el Palau Episcopal. Moltes més poblacions catalanes s'interessaren per l'estudi del seu patrimoni modernista, com Olot, Manresa o Igualada.¹⁴⁵ La monografia apareguda sobre el Cercle del Liceu, de Barcelona, el 1991, bé que toca també el tema arquitectònic, analitza el conjunt de l'entitat i el seu contingut artístic, en bona part modernista.¹⁴⁶

Als anys noranta apareguren importants monografies sobre pintors modernistes, com la que Josep de C. Laplana va fer sobre Santiago Rusiñol, molt densa i aclaridora, que conté un primer catàleg raonat de les seves pintures, però que sorprenentment no té il·lustracions.¹⁴⁷ També sobre Rusiñol es publicaren les ponències d'un congrés que se celebrà a París, amb aportacions noves i altres de ja conegudes.¹⁴⁸ Sobre el mateix artista el Museu de Vilafranca havia premiat una monografia d'investigació d'Isabel Coll que anys després es publicà¹⁴⁹ i la mateixa autora en publicà una ampliació ben il·lustrada més endavant.¹⁵⁰ A València, a la Corunya, a Pamplona i a Girona se celebraren exposicions centrades en la pintura també de Rusiñol.¹⁵¹ Sobre Ramon Casas aparegué un estudi que se centrava en la seva interpretació de la dona,¹⁵² i sobretot una monografia —per fi— que tendia a incorporar les fitxes de tota la seva pintura, en forma de catàleg raonat.¹⁵³ Francesc Miralles iniciaria els seus treballs sobre Joaquim Mir amb una monografia circumscrita a l'etapa tarragonina del pintor.¹⁵⁴ Francesc Gimeno, tot i que pròpiament no va ser un modernista, fou un pintor de primer ordre d'aquella època i va ser estudiat en una tesi doctoral de Jordi À. Carbonell, publicada.¹⁵⁵

Una altra obra molt ambiciosa sobre un pintor modernista va ser la que publicà Juan San Nicolás de Darío de Regoyos, l'artista que tot i que no fos català estigué tan vinculat al nostre modernisme i visqué i morí a Barcelona. Lamentablement de l'obra només en sortí el volum primer però, malgrat tot, resta com la principal font de consulta sobre aquell pintor cantàbric tan lligat a l'art català i que havia esdevingut primera figura de la nova pintura belga.¹⁵⁶ A un altre dels grans pintors del modernisme, Eliseu Meifrèn, no biografiat des dels anys quaranta, li era dedicat un llibre voluminós, de text massa breu i amb il·lustracions de bona qualitat tècnica però de tria no sempre adequada.¹⁵⁷ És el mateix problema que tenia un altre llibre pulcrament editat sobre Ramon Casas, que tanmateix va ser saludat per alguns com la gran monografia que necessitava el pintor.¹⁵⁸

Més lleugera però àmplia i molt ben il·lustrada va ser la monografia que la Diputació de Barcelona publicà sobre

Adrià Gual, a càrrec de diversos autors que tocaven monogràficament les diferents activitats d'aquell artista complet.¹⁵⁹ Altres artistes deixaren de ser ignorats: una primera i modesta exposició sobre Aleix Clapés tingué lloc a Vilassar de Dalt,¹⁶⁰ la millor pintora catalana d'aquella generació, Lluïsa Vidal, va tenir una primera monografia,¹⁶¹ per primer cop va ser estudiada amb prou amplitud la figura del pintor postmodernista Pere Ysern,¹⁶² i l'obra del seu gran amic l'escultor Emili Fontbona, també fou exposada per primer cop i estudiada pel Museu Frederic Marès.¹⁶³

Anglada-Camarasa i Mir van provocar diverses iniciatives sobre llurs obres. Sobre el primer la Delegació a Madrid de la Generalitat organitzà una exposició centrada en l'etapa parisenca del pintor,¹⁶⁴ a Manresa se n'exhibí una altra centrada monogràficament en les pintures fetes per Anglada a Montserrat, durant la Guerra Civil,¹⁶⁵ i a Mallorca va fer-se una monogràfica d'Anglada en relació amb l'edifici modernista del Gran Hotel de Palma, molt vinculat a l'art en diferents etapes de la seva existència.¹⁶⁶ Les dues primeres exposicions foren comissariades per Francesc Fontbona i Francesc Miralles.

Un parell d'entitats bancàries dedicaren atenció monogràfica a la figura artística de Joaquim Mir: una mena d'antològica exhibida a Madrid,¹⁶⁷ una mostra sobre l'etapa essencial que passà el pintor al Camp de Tarragona,¹⁶⁸ i una nova exposició antològica més depurada que l'anterior.¹⁶⁹ Les dues darreres exposicions tingueren lloc a Palma de Mallorca, i totes tres foren comissariades per Teresa Camps. També a Madrid es va fer una discreta aportació al coneixement del sempre mal conegut, malgrat el seu relleu, Ramon Pichot mitjançant una exposició amb el suport del Banc de Sabadell.¹⁷⁰ A Girona una exposició plantejà la figura de Prudenci Bertrana, que fou pintor alhora que escriptor.¹⁷¹

Van ser anys en què les exposicions sobre grans noms de l'art modernista foren freqüents arreu de l'Estat espanyol: a ciutats diverses s'exposà obra de Casas,¹⁷² i a Madrid la Fundació MAPFRE reivindicà —insòlitàment sense complicitat del MNAC però sí del Museu Morera de Lleida— la figura de Gosé.¹⁷³ Així mateix un estudi acumulatiu de dades sobre el simbolisme pictòric a escala espanyola es publicava a Granada.¹⁷⁴

L'activa col·lecció «Gent Nostra», dedicada a la biografia, continuà dedicant volums biogràfics a artistes d'aquest temps com Pidelaserra, Cusachs i Maillol (1991),¹⁷⁵ i començaren a dedicar-se exposicions d'una certa ambició a artistes interessants però de segon ordre, com el turmentat pintor i escriptor Hortensi Güell, l'exquisida pintora Laura Albéniz o el fotògraf simbolista Pla Janini.¹⁷⁶ El pintor, decorador, col·leccionista i home de món Oleguer Junyent va ser objecte d'una biografia el 1994,¹⁷⁷ i l'any següent del mundialment famós pintor muralista Josep Maria Sert en va aparèixer una monografia parcial però molt documentada i amb il·lustracions de gran qualitat.¹⁷⁸

La Caixa del Penedès emprengué una sèrie d'exposi-

cions, molt modestes de muntatge però amb notable aportació documental encara que els catàlegs fossin massa breus, de figures artístiques com la família Llimona (1991) o Lambert Escaler (1992).

El museus públics catalans van aportar al coneixement de la pintura d'aquesta època una quasi exhaustiva recopilació i estudi dels retrats al carbó de Ramon Casas (1995),¹⁷⁹ una antològica inèdita sobre Nicolau Raurich (1996)¹⁸⁰ i una exposició sobre Rusiñol (1997),¹⁸¹ per part del MNAC, mentre el Museu Picasso, en la seva constant producció d'exposicions de recerca sobre el gran pintor, en va dedicar a la seva tasca de paisatgista dels primers temps, a la seva relació amb Els Quatre Gats, i a la seva època de formació.¹⁸²

Al marge del tema estrictament pictòric, el MNAC presentà a Barcelona i a Madrid una àmplia selecció de la gran col·lecció de dibuixos que havia reunit el crític d'art i escriptor modernista Raimon Casellas (1992), cosa que va servir per estudiar bona part d'aquests fons, conservats al museu,¹⁸³ i l'exposició sobre el moblista Gaspar Homar (1998), comissariada per Maria Àngels Fontdevila.¹⁸⁴ La Fundació «la Caixa» va organitzar l'exposició *Ex-libris modernistes* (1996), comissariada per Joan Lluís de Yebra, que es va veure a Palma de Mallorca,¹⁸⁵ i una altra caixa, la de Sabadell, n'organitzà una altra, *Cent anys d'ex-libris del Modernisme a l'actualitat*, comissariada per Francesc Orenes (1997).¹⁸⁶

A València s'estudià força a fons la il·lustració gràfica¹⁸⁷ i a Alacant va organitzar-se una àmplia exposició interdisciplinària en què s'inclouia l'art de l'època modernista;¹⁸⁸ la Caja de Ahorros del Mediterráneo, l'organitzadora, ha estat segurament el principal agent de la difusió del modernisme allà, especialment a través de l'anomenada Casa-Museu Modernista de Novelda, on a part de restaurar aquest edifici singular,¹⁸⁹ s'hi ha reunit una bona biblioteca especialitzada i s'hi han organitzat periòdicament cursos i exposicions que mantenen viu el coneixement del modernisme al País Valencià. La gran síntesi del modernisme valencià es va fer arran de l'exposició al Centre Cultural La Beneficència de València el 1997.¹⁹⁰

A Mallorca el 1993 s'obrí la nova seu de la Fundació «la Caixa», ubicada a una obra destacada del modernisme, l'antic Gran Hotel construït per Domènech i Montaner, i que conté una exposició permanent d'Anglada-Camarasa, propietat de l'entitat. Amb motiu de la inauguració s'hi va fer una exposició notable.¹⁹¹ Una altra caixa d'estalvis balear, «Sa Nostra», muntà a Palma i a Eivissa una bona antològica del pintor català, però eivissenc d'adopció, Laureà Barrau, que coincidí amb Rusiñol i Casas a París.¹⁹²

Quant a l'escultura, l'Abadia de Montserrat edità un important volum de recerca de Judit Subirachs sobre *L'escultura al segle XIX a Catalunya*, que lògicament també arriba a l'època modernista encara que declaradament el seu camp d'estudi vagi del Romanticisme al Realisme.¹⁹³ Les arts gràfiques catalanes han estat recollides al diccionari italià de Fanelli i Godoli, especialistes reconeguts, autors també d'altres treballs, amb un detall insospitat que

fa aquesta obra de consulta obligada no ja pels forasters sinó a Catalunya mateix.¹⁹⁴ Sobre el cartell, Postermil, una editora creada expressament, edità, des del 1994, una sèrie d'amplis catàlegs il·lustrats d'una nodridíssima col·lecció particular catalana de cartells, molts d'època modernista, que si bé no té caire d'estudi aprofundit ni voluntat d'altra exhaustivitat que la de la col·lecció, recull una quantitat ingent de bones reproduccions de cartells modernistes sense precedents.¹⁹⁵ El gran joier del modernisme català, Lluís Masriera, trobà també en aquell decenni la seva monografia, que l'enquadrava dins l'àmplia tradició familiar.¹⁹⁶

El 1995 es començà la publicació d'un document únic: el *Diari* de Joaquim Renart. Bé que començat a escriure passada l'època modernista, el 1918, aquest voluminós escrit és un testimoni sense parió d'un artista que havia viscut plenament el modernisme, i que posteriorment continuà mantenint un prestigi i una autoritat moral que el van fer ser sempre un punt de referència i de concòrdia. El diari consta de milers de fulls i fins ara n'han aparegut sis volums, i és un testimoni de primera mà extraordinari.¹⁹⁷

L'Institut d'Estudis Catalans finançà i publicà uns repertoris de catàlegs d'exposicions catalanes que inclouen les celebrades en l'època modernista i que són una eina pràctica de recerca fins aleshores inesperada.¹⁹⁸

A partir del 2000 el modernisme ja era un moviment artístic —i cultural— plenament consolidat, fins i tot ja es podia parlar que gaudia d'un cert grau de veritable popularitat. Això es traduí en un projecte d'Edicions L'Isard —empresa dins l'òrbita d'Enciclopèdia Catalana— que s'adonà que el tema ja tenia prou atractiu per a l'home del carrer com per emprendre amb èxit una àmplia monografia molt il·lustrada que toqués tots els seus aspectes. Serien els cinc volums de l'obra *El modernisme*, dirigida per Francesc Fontbona,¹⁹⁹ en què participaren una vuitantena d'autors, la majoria dels quals eren els principals especialistes en cada aspecte —molts d'ells doncs ja esmentats en el present treball—, que sintetitzaren treballs previs seus i sovint els enriquiren amb noves aportacions. A aquesta obra, tot i que se centrava en les arts plàstiques i l'arquitectura, no va deixar-se de parlar d'altres aspectes del modernisme (literari, musical, teatral, cinematogràfic) i fins i tot s'hi feia àmplia menció d'altres «modernismes» coetanis, com el religiós, que en realitat no tenien gaire cosa a veure amb el moviment cultural però que en coincidir en el nom i en el temps calia tractar per aclarir les coses i no caure en nominalismes confusionaris.

L'any 2001 fou l'«Any Puig i Cadafalch» i n'aparegué una biografia ben il·lustrada²⁰⁰ a part d'altres llibres més monogràfics.²⁰¹ El 2002 fou declarat «Any Gaudí» i se celebraren nombrosos actes i es feren diverses publicacions que empenyeren encara més la ja enorme popularitat de l'arquitecte,²⁰² fins al punt que un llibre sobre ell, dignament sintetitzat però sense gaires aportacions noves, esdevingué un *best-seller* internacional.²⁰³ Amb posterioritat la bibliografia gaudiniana augmentà, i s'arribaren a publi-

car-ne llibres de divulgació però de considerables dimensions a càrrec d'editorials internacionals.²⁰⁴ Domènech i Montaner també fou objecte d'estudis especials,²⁰⁵ igual que Josep Puig i Cadafalch.²⁰⁶ El 2006 la declaració de l'«Any Rusiñol» tingué també efectes positius en la difusió de l'art del personatge.²⁰⁷ Un arquitecte tan complet com Jeroni Granell, que alhora era un dels vitrallers més representatius de la Catalunya modernista, és estudiat a fons per Núria Gil Farré, i a l'estudi de Rafael Masó s'hi ha afegit darrerament l'escrupulosa investigadora Raquel Lacuesta, que n'ha comissariat una exposició el 2006.

El mateix Miquel Seguí que havia estudiat l'arquitectura modernista balear un quart de segle més tard ampliava el seu estudi i el posava al dia,²⁰⁸ i alguns estudis de nivell territorial, com el de Girona,²⁰⁹ o local, com els de la Garriga, Terrassa, Esplugues de Llobregat o Tortosa, adquiren un relleu ben notable.²¹⁰

Els museus públics han fet noves exposicions sobre artistes i temes modernistes, com el MNAC que va fer les de Nonell (2000),²¹¹ Casas (2001)²¹² i Pidelaserra (2002),²¹³ en col·laboració amb la Fundación Cultural MAPFRE Vida de Madrid, que pel seu compte va fer-ne d'Anglada-Camarasa (2002)²¹⁴ i de Mir (2004),²¹⁵ totes amb catàlegs que contenien aportacions de primera mà. El MNAC també va fer les de *Jujol dissenyador* (2002)²¹⁶ —d'important resò mediàtic— i *Les arts industrials als cartells modernistes* (2002).²¹⁷ A Barcelona el Museu Diocesà organitzà una exposició sobre Els Quatre Gats en què s'exhumaren alguns materials inèdits.²¹⁸

A l'exterior el Museu Picasso va fer una aportació internacional de primer ordre en coorganitzar, juntament amb la Réunion des Musées Nationaux, de França, la gran exposició *Paris-Barcelone 1888-1937*, que mostrà al Grand Palais de París, el 2002, un cara a cara de l'art francès i l'art català des del modernisme fins a l'avantguarda, i que deixà un ampli catàleg amb la participació dels principals especialistes;²¹⁹ a París s'hi organitzà també un congrés que estudià quatre escoles nacionals d'arquitectura de l'època modernista —entre les quals la catalana— i se'n publicaren les actes.²²⁰ Als Estats Units el modernisme català va ser ben present a una exposició a Nou Mèxic,²²¹ i va tenir tot el protagonisme en una monogràfica llargament preparada pel Museu de Cleveland, encara que on va tenir més ressò la mateixa exposició —un xic expurgada— va ser després al Metropolitan Museum de Nova York.²²² A Itàlia van tenir lloc a Brescia i Cremona dues exposicions diferents de pintura catalana que incloïen la modernista (2002 i 2003),²²³ i a Amsterdam l'exposició *Barcelona 1900* va tenir un èxit important el 2007.²²⁴

A Madrid va organitzar-se una notable exposició monogràfica comissariada per Javier Tusell (2000),²²⁵ que va contribuir a la millor coneixença del modernisme català a Espanya; i una exposició semblant es mostrava a Vitòria-Gasteiz el 2002.²²⁶ A Granada una exposició analitzà la relació de Rusiñol amb aquella ciutat,²²⁷ a València tingué lloc una antològica de Meifrèn, documentada per Elvira Sánchez Gimeno, més solvent que altres aproximacions

anteriors a la figura del pintor,²²⁸ i Ibercaja, de Saragossa, oferí una digna antològica de Nonell.²²⁹

El Museu d'Olot va impulsar una gran antològica de l'escultor Miquel Blay,²³⁰ el de Terrassa una sobre les arts aplicades modernistes,²³¹ l'Institut Valencià d'Art Modern de València una de l'escultor Pau Gargallo,²³² Ripollet una del pintor Andreu Solà i Vidal, company de Casas a París²³³, la Caixa de Tarragona una de Carles Mani,²³⁴ basada en una monografia recent sobre aquell escultor singular patrocinada pel Museu d'Art Modern de Tarragona.²³⁵ La Fundació «la Caixa» presentà una exposició sobre Anglada-Camarasa i el seu entorn.²³⁶ A Mallorca l'exposició d'*Un segle de paisatgisme a les Illes Balears*, mostrada a Es Baluard de Palma, el 2007, inclogué no sols els modernistes autòctons sinó també els de Catalunya que passaren per l'illa.²³⁷

També continuaren apareixent monografies, com la que estudiava per primer cop una institució tan consubstancial amb el modernisme com el Cercle Artístic de Barcelona, a càrrec d'Isabel Marín.²³⁸ Sovint les monografies foren més especialitzades, com la que cataloga la col·lecció més gran d'exlibris coneguda a Catalunya —a càrrec de Carme Illa—,²³⁹ la dedicada a Anglada-Camarasa i la seva forta relació amb l'Argentina²⁴⁰ o el catàleg raonat dels dibuixos d'aquest pintor,²⁴¹ el volum que Jordi À. Carbonell realitzà sobre Joaquim Vancells,²⁴² o la sintètica monografia que Isabel Marín publicà sobre Eusebi Arnau,²⁴³ resum de la seva tesi doctoral. La mateixa autora publicà un llibre monogràfic sobre Arnau medallista.²⁴⁴ L'esmentat Anglada-Camarasa començà a ser estudiat per estudiosos diferents dels habituals i s'enriquia així la visió de l'artista.²⁴⁵ També artistes molt característics de l'Art Nouveau, com Gaspar Camps o Lambert Escaler, tingueren les seves primeres monografies.²⁴⁶ Un capítol apart mereix la nova monografia del P. Laplana sobre Rusiñol, ja que significà per fi l'aparició del catàleg raonat il·lustrat, alhora que ampliat.²⁴⁷ Poc abans Vinyet Panyella havia publicat un volum gruixut sobre l'artista, però amb un caire més assagístic,²⁴⁸ i, des de Polònia, al polifacètic personatge també se li va dedicar un llibre de recerca.²⁴⁹ Aspectes col·laterals del modernisme, com ara el wagnerisme en les arts plàstiques han estat estudiats amb detall en aquesta etapa.²⁵⁰

El modernisme es manifestà no sols en les arts «grans», sinó també en les considerades «decoratives» o «aplicades», que foren plantejades en el seu conjunt per Pilar Vélez el 2000.²⁵¹ Així començaren a aparèixer treballs, en forma de llibre o de catàleg d'exposició, que estudiaven amb gran deteniment creadors del moble,²⁵² del teixit,²⁵³ de les arts del llibre,²⁵⁴ de la medalla,²⁵⁵ de l'enquadernació,²⁵⁶ o fins i tot monografies d'artistes polivalents com la dedicada a Modest de Casademunt.²⁵⁷

També en aquesta etapa va aparèixer una revista, *Coup de fouet*, que surt des del 2003, editada en català i anglès per l'Institut del Paisatge Urbà de l'Ajuntament de Barcelona, per fer de portaveu de la interessant iniciativa anomenada «Ruta Europea del Modernisme» («Art Nouveau European Route»). Publicada amb molt bona presentació

i excel·lentment il·lustrada, cobreix temes del modernisme a tot Europa, a càrrec també d'autors de procedència internacional.

El modernisme, doncs, des de mitjan segle xx s'ha convertit en un tema del màxim interès. Segurament això es deu a la percepció generalitzada que el modernisme és el primer gran estil català modern, el primer que ha redimit la cultura catalana del provincianisme des de pràcticament el segle xv, i l'ha llançat cap amunt a part de situar-la —i cada cop més— en l'òrbita internacional.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Josep Maria JORDÀ. *Ramon Casas, pintor*. Catalonia, Barcelona 1932.
- [2] Josep F. RÀFOLS. *Antoni Gaudí*. Editorial Canosa, Barcelona 1928.
- [3] J.F. RÀFOLS. *El arte modernista en Barcelona*. Librería Dalmau, Barcelona 1943.
- [4] J.F. RÀFOLS. *Modernismo y modernistas*. Ediciones Destino, Barcelona 1949.
- [5] Josep PLA. *Rusiñol y su tiempo*. Barna, Barcelona 1942. Pla parà atenció també, amb la seva visió més d'artista del retrat que —lògicament— d'estudiós, a altres figures de l'època modernista, com *El pintor Joaquín Mir*. Destino, Barcelona 1944.
- [6] Rafael BENET. «Joan Llimona. Dades per a una biografia i assaig crític». *La Paraula Cristiana*, III (1926), p. 301-308 i 494-500, i vol. IV (1926), p. 219-227; Rafael BENET. *Isidro Nonell y su época*. Iberia, Barcelona 1947, o Rafael BENET. *Joaquím Vancells. L'home i l'artista*. Edicions Figures i Paisatges, Barcelona 1953.
- [7] A. CIRICI PELLICER. *Picasso antes de Picasso*. Iberia-Joaquín Gil, Barcelona 1946.
- [8] Alexandre CIRICI. *Gargallo i Barcelona*. Editorial Ariel-Fundació Picasso-Reventós, Barcelona 1975.
- [9] A. CIRICI PELLICER. *El arte modernista catalán*. Aymà editor, Barcelona 1951.
- [10] Bernardino de PANTORBA. *Eliseo Meifren. Ensayo biográfico y crítico*. Editorial Delta, Barcelona 1942.
- [11] *Quatre Gats. Primer Salón «Revista»*. Editorial Barna, Barcelona 1954.
- [12] Maria RUSIÑOL. *Santiago Rusiñol vist per la seva filla*. Aedos, Barcelona 1955.
- [13] Mario VERDAGUER. *Medio siglo de vida íntima barcelonesa*. Editorial Barna, Barcelona 1957.
- [14] J. F. RÀFOLS. *Ramón Casas, dibujante*. Ediciones Omega, s.d., Barcelona. Del mateix autor, «Ramon Casas en el vigésimo quinto aniversario de su muerte», *Goya*, 18 (maig-juny 1957), p. 344-351. Del mateix autor, *Ramón Casas, pintor*. Ediciones Omega, s.d., Barcelona.
- [15] *Exposición Ramón Casas. Conmemorativa del XXV aniversario de la muerte del artista. Catálogo*, text d'Alberto del CASTILLO, Junta de Museos de Barcelona, 1958.
- [16] *Exposición Isidro Nonell. Conmemorativa del L aniversario de la muerte del artista. Catálogo*, texts d'Enric JARDÍ i Joan BARBETA, Junta de Museos, Barcelona 1962. Jardí ja havia publicat sobre el pintor el seu llibre *Nonell i altres assaigs*. Selecta, Barcelona 1958.
- [17] *Exposición Renart*, Ayuntamiento de Barcelona, 1965.
- [18] Jean CASSOU, Émile LANGUI, Nikolaus PEVSNER. *Les sources du vingtième siècle*. Éditions des Deux Mondes, París 1961.
- [19] Aleshores s'acabava de publicar una monografia internacional sobre Gaudí, James Johnson SWEENEY, Josep Lluís SERT: *Antoni Gaudí*. Verlag Gerd Hadsje, Stuttgart 1960, precedida per una altra de LE CORBUSIER: *Gaudí*. Ed. R.M., Barcelona 1958.
- [20] Anthony BLUNT, Phoebe POOL. *Picasso. The formative years*. Studio Books, Londres 1962. Pierre DAIX, Georges BOUDAILLE. *Picasso 1900-1906*. Ides et Calendes, Neuchâtel 1966.
- [21] Josep PALAU i FABRE. *Picasso a Catalunya*. Edicions Polígrafa, Barcelona 1966; Josep PALAU i FABRE. *Picasso i els seus amics catalans*. Aedos, Barcelona 1971.
- [22] Joan BERGÓS. *Gaudí, l'home i l'obra*. Ariel, Barcelona 1954. Joan BERGÓS i MASSÓ. *Antoni Gaudí, arquitecte genial*. Millà, Barcelona 1972.
- [23] Isidre PUIG BOADA. *El temple de la Sagrada Família*. Barcino, Barcelona 1929.
- [24] Roberto PANE. *Gaudí*. Edizioni di Comunità, Milà 1964.
- [25] Lara V. MASINI. *Antoni Gaudí*. Sadea Sansoni editori, Florència 1969.
- [26] E. CASANELLES. *Nueva visión de Gaudí*. La Polígrafa, Barcelona 1965.
- [27] César MARTINELL y BRUNET. *Gaudí. Su vida, su teoría, su obra*. Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares, Barcelona 1967. El mateix Martinell fou també un arquitecte important seguidor de Gaudí, C. MARTINELL. *Construcciones agrarias en Cataluña*. COACB, Barcelona 1967.
- [28] Salvador DALÍ. «De la beauté terrifiante et comestible de l'architecture Modern 'style», *Minotaure*, 3-4, (1933), p. 69-76.
- [29] Clovis PRÉVOST; Robert DESCHARNES. *La visió artística i religiosa de Gaudí*. Aymà S.A. editora, Barcelona 1969. L'edició original era de Edita de Lausana, del mateix any.
- [30] «Domènec y Montaner», *Cuadernos de Arquitectura*, 52-53 (2 i 3 trimestres 1963).
- [31] Enric JARDÍ. *Puig i Cadafalch, arquitecte, polític i historiador de l'art*. Ariel, Barcelona 1975.
- [32] Oriol BOHIGAS. *Arquitectura modernista*. Lumen, Barcelona 1968. Les reedicions, en format de butxaca, a partir de la tercera incorporaren ampliacions i

- revisions que consolidaren el llibre com a obra de referència. O. BOHIGAS. *Reseña y catálogo de la arquitectura modernista, ampliación y revisión del catálogo por Antoni GONZALEZ y Raquel LACUESTA*, Lumen, Barcelona 1983, 2 vols.
- [33] Ramon PLANES. *El Modernisme a Sitges*. Selecta, Barcelona 1969.
- [34] Catàleg d'*El Modernismo en España*, Madrid: Dirección General de Bellas Artes, Ministerio de Educación y Ciencia, 1969. Aquella exposició havia tingut una mena d'assaig general en la que generà el catàleg *Modernismo barcelonés*, Ajuntament de Barcelona, 1964.
- [35] Tomàs LLORENS. «La renovació modernista a València, en l'urbanisme». *Serra d'Or*, 103 (abril 1968), p. 97-101.
- [36] Eduardo MANGADA. «El mercado de Colón en Valencia». *Arquitectura*, (març 1968).
- [37] Salvador ALDANA FERNANDEZ. «Arquitectura modernista en Valencia». *Goya*, 98 (setembre-octubre 1970), p. 86-93.
- [38] Inmaculada AGUILAR. «Demetrio Ribes (1875-1921)». *Estudios Pro Arte*, 11 (1977), p. 50-69. I. AGUILAR. *Demetri Ribes*. Eliseu Climent editor, València 1980.
- [39] Irene GARCÍA ANTÓN. «Dos edificios representativos del influjo catalán de 1900 en Alcoy», *Estudios Pro Arte*, I, 7-8 (1976), p. 61-68. I. GARCÍA ANTÓN. «Problemática alicantina del modernismo arquitectónico», *Estudios Pro Arte*, 5 (1976), p. 46-55.
- [40] Trinidad SIMÓ. *La arquitectura de la renovación urbana en Valencia*. Albatros Ediciones, València 1973.
- [41] Miguel Ángel CATALÁ GORGUES. *100 años de pintura, escultura y grabado valencianos 1818-1978*, Caja de Ahorros de Valencia 1978.
- [42] Miguel SEGUÍ AZNAR. *La arquitectura modernista en Baleares*. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de las Baleares, Palma de Mallorca 1975. Aquest tema ja havia estat iniciat a S. SEBASTIÁN, A. ALONSO: *La arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, Palma 1973.
- [43] *Lluís Domènech i Montaner en el 50è aniversari de la seva mort*. Lluís CARULLA I CANALS (ed.), Barcelona 1973. Ignasi SOLÀ-MORALES RUBIÓ. *Joan Rubió i Bellver y la fortuna del gaudinismo*. Publicaciones del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares, Barcelona 1975.
- [44] Inmaculada BOVER. «Arquitectura modernista en Vic». *Estudios Pro Arte*, 5 (1976), p. 56-63. Mireia FREIXA. «Lluís Muncunill, constructor de la ciudad industrial». *Estudios Pro Arte*, 5 (1976), p. 6-20.
- [45] *Lluís Domènech i Montaner. En el 50è Aniversari de la seva mort 1850-1923*. Lluís Carulla i Canals, Barcelona 1973.
- [46] *La arquitectura de J.Mª Jujol*. Publicaciones del Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares, Barcelona 1974.
- [47] Enric JARDÍ. *Nonell*. Polígrafa, Barcelona 1969 (reeditada i ampliada el 1984). E. JARDÍ. *Història de Els Quatre Gats*. Aedos, Barcelona 1972. E. JARDÍ. *Torres García*. Ediciones Polígrafa, Barcelona 1973; E. JARDÍ. *J. Mir*. Polígrafa, Barcelona 1975 (amb nova edició ampliada del 1989). E. JARDÍ. *Història del Cercle Artístic de Sant Lluc*. Destino, Barcelona 1976. E. JARDÍ. *Jaume Mercadé. Pintor de una tierra*. Ediciones Polígrafa, Barcelona 1977. E. JARDÍ. *Gimeno*. Gent Nostra, Edicions de Nou Art Thor, Barcelona 1978.
- [48] Lluís-Emili BOU i GIBERT. «Les anades de Nonell a París». *D'Art*, 2 (maig 1973), p. 3-19. *Catálogo de Joaquín Mir (1873-1940). Exposición antológica*. Dirección General de Bellas Artes-Ayuntamiento de Barcelona, Madrid 1971. *Catálogo de la Exposición Joaquín Mir (1873-1940)*, textos de M. Teresa CAMPS MIRÓ i Teresa BASORA SUGRAÑES. Ayuntamiento de Barcelona, Museos Municipales de Arte, Barcelona 1972. M. Teresa CAMPS. «Bases para una tipificación de la obra de Joaquín Mir». *Estudios Pro Arte*, 3 (1975), p. 6-29. Jaume SOCIAS PALAU. *Canals*. Espasa-Calpe, Barcelona 1976. Connecta amb el modernisme la primera època de Joaquim Sunyer, pintor ben estudiat per Rafael BENET. *Sunyer*. Polígrafa, Barcelona 1975. Un altre pintor famós d'aquesta generació, J.M. Sert, només es pot considerar modernista molt tangencialment, però va gaudir molt aviat d'una monografia completíssima (Alberto del CASTILLO, A. CIRICI PELLICER. *José María Sert, su vida y su obra*. Argos, Barcelona 1949).
- [49] María Victoria SALOM. «José Triadó Mayol», *Estudios Pro Arte*, 7-8 (1976), p. 6-23.
- [50] Josep M. INFESTA MONTERDE (coor.), Mercè ESCALAS LLIMONA, Manuela MONEDERO PUIG. *Josep Llimona y Joan Llimona. Vida y obra*. Ediciones de Nuevo Arte Thor, Barcelona 1977. La primera versió de la part de Monedero ja l'havia publicat independentment el 1966 l'Editora Nacional de Madrid.
- [51] Rafael SANTOS TORROELLA. *Néstor [su etapa barcelonesa]*. Espasa-Calpe, Bilbao 1978.
- [52] Francesc Xavier PUIG ROVIRA. *Els Serra i la ceràmica d'art a Catalunya*. Editorial Selecta, Barcelona 1978.
- [53] Francesc FONTBONA. *La crisi del Modernisme artístic*. Curial, Barcelona 1975.
- [54] Josep PALAU i FABRE. *Picasso vivent (1881-1907)*. Polígrafa, Barcelona 1980. Dos densos volums més apareixerien cobrint la vida i obra del Picasso ja internacional fins a l'any 1926.
- [55] Eduard VALENTÍ FIOU. *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*. Ediciones Ariel, Esplugues de Llobregat 1973. Amb menys repercussió sobre el camp de l'art tanmateix cal esmentar també el llibre Joan Lluís MARFANY. *Aspectes del Modernisme*. Curial, Barcelona 1975, que

- contribuí molt a la valoració del moviment modernista en general.
- [56] Juan BASSEGODA, José CASANOVAS, José M^a GAR-RUT, J.M. INFIESTA (coord.), Joaquín MARCO, Jaime SOCÍAS. *Modernismo en Cataluña*. Ediciones de Nuevo Arte Thor, Barcelona 1976.
- [57] Maria Dolores FULCARÀ i TORROELLA. *Girona i el Modernisme*. Instituto de Estudios Gerundenses, Girona 1976.
- [58] Josep MAINAR. *El moble català*, fotos de Francesc CATALÀ ROCA. Destino, Barcelona 1976.
- [59] Eliseu TRENÇ BALLESTER. *Les arts gràfiques de l'època modernista a Barcelona*. Gremi d'Indústries Gràfiques de Barcelona, 1977.
- [60] Eliseu TRENÇ-BALLESTER. «El renacimiento del ex-libris en Cataluña, en la época modernista». *Estudios Pro Arte*, 4 (1975), p. 51-61; E. TRENÇ. «Santiago Rusiñol: del realismo al simbolismo». *Estudios Pro Arte*, 5 (1976), p. 64-75; E. TRENÇ. «Adrià Gual grafista modernista», *Serra d'Or*, 223 (abril 1978), p. 243-251.
- [61] Victoria SALOM VIDAL. «El cartel modernista catalán». *D'Art*, 5 (setembre 1979), p. 78-101.
- [62] Francesc FONTBONA. «La crítica d'art en el Modernisme català (primera aproximació)». *Daedalus*, 1 (1979).
- [63] George COLLINS. *Antonio Gaudí*. Georges Braziller Publisher, Nova York 1960.
- [64] Rosemarie BLETTER. *El arquitecto Josep Vilaseca i Casanovas. Sus obras y dibujos*. Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares, Barcelona 1977.
- [65] Marilyn McCULLY. *Els Quatre Gats and Modernista painting in Catalonia in the 1890s*. Ann Arbor, University Microfilms International, Londres 1978.
- [66] Joseph Phillip CERVERA. *Modernismo: The Catalan Renaissance of the Arts*. Londres: Garland Publishing, Inc., Nova York 1976.
- [67] Marilyn McCULLY. *Els Quatre gats. Art in Barcelona around 1900*. The Art Museum Pinceton University, 1978.
- [68] *Art i modernitat als països catalans. Katalanische Kunst des 20. Jahrhunderts*, Staatliche Kunsthalle, Berlín 1978.
- [69] André BAREY. *Barcelona: de la ciutat pre-industrial al fenomen modernista*. La Gaya Ciencia, Barcelona 1980. David MACKAY. *L'arquitectura moderna a Barcelona (1854-1939)*. Edicions 62, Barcelona 1989 (tanmateix aquesta obra ja s'havia editat en anglès per l'Anglo-Catalan Society el 1985).
- [70] *Simbolisme a Catalunya*, Museu d'Art de Sabadell, 1983.
- [71] Francesc FONTBONA, Francesc MIRALLES. *Del Modernisme al Noucentisme (1888-1917)*. Edicions 62, Barcelona 1985.
- [72] Marçal OLIVAR. «El Modernisme». A: *Dolça Catalunya. Gran Enciclopèdia temàtica catalana. L'art a Catalunya-II*. Editorial Mateu, Barcelona 1983, p. 135-210. Olivar ja havia publicat un breu però magnífic estudi sobre Carles Casagemas (Daedalus, Barcelona 1979).
- [73] *Actes del Col·loqui Internacional sobre el Modernisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1988.
- [74] Josep Emili HERNÁNDEZ-CROS (dir.) *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic de la Ciutat de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1987.
- [75] Francesc FONTBONA. «La pintura modernista en España», A: Hans H. HOFSTÄTER. *Historia de la pintura modernista europea*. Editorial Blume, Barcelona 1981, p. 247-274.
- [76] Mireia FREIXA. *El Modernisme en España*. Cátedra Cuadernos de Arte, Madrid 1986.
- [77] Francesc FONTBONA. *Las claves del arte modernista*. Ariel, Barcelona 1988.
- [78] Cristina MENDOZA. *Barcelona modernista*. Planeta, Barcelona 1989.
- [79] *Homage to Barcelona*. Arts Council of Great Britain, Londres 1985.
- [80] *Homage to Catalonia. Barcelona Art City*, Kobe-Kamakura-Gifu, 1987.
- [81] *Modernismen i Katalonien*. Kulturhuset & Generalitat de Catalunya, Estocolm 1989.
- [82] *Arte Grafikoak Euskadin eta Kataluinan*. Gobierno Vasco-Dpto. de Cultura y Turismo, Vitòria-Gasteiz 1989.
- [83] Antoni GAUDÍ. *Manuscritos, artículos, conversaciones y dibujos*. edició a càrrec de Marcià CODINACHS. Comisión de Cultura de Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos; Galería-Librería Yebra; Consejería de Cultura del Consejo Regional, Murcia 1982.
- [84] George R. COLLINS, Joan BASSEGODA NONELL. *The designs and drawings of Antonio Gaudí*. Princeton University Press, Princeton 1983.
- [85] Tokutushi TORII. *El mundo enigmático de Gaudí*. Instituto de España, Madrid 1983.
- [86] Carlos FLORES. *Gaudí, Jujol y el modernismo catalán*. Aguilar, Madrid 1982.
- [87] Juan BASSEGODA NONELL. *El gran Gaudí*. AUSA, Sabadell 1989.
- [88] *Antoni Gaudí (1852-1926)*. Fundació Caixa de Pensions, Barcelona 1984.
- [89] Joan BASSEGODA i NONELL. *Lluís Domènech i Montaner*. Gent Nostra, Edicions de Nou Art Thor, Barcelona 1980; o Consol BANCELLS. *Sant Pau. Hospital Modernista*. Edicions de Nou Art Thor, Barcelona 1988. L'autora d'aquest treball va tenir una activitat notable en la difusió especialment de les arts decoratives modernistes, en altres publicacions i iniciatives.
- [90] Manuel GARCÍA-MARTÍN. *Benvolgut Palau de la Música Catalana*. Catalana de Gas, Barcelona 1987.
- [91] Catàleg de l'exposició *Lluís Domènech i Montaner i*

- el director d'orquestra*, Fundació Barcelona: Caixa de Barcelona, 1989-1990, redactat per Lluís DOMENECH i GIRBAU, Lourdes FIGUERAS i BURRULL i Roser DOMENECH i AMADÓ.
- [92] Joan BASSEGODA i NONELL. *Puig i Cadafalch*. Gent Nostra, Edicions de Nou Art Thor, Barcelona 1985. Catàleg de l'exposició *Josep Puig i Cadafalch: l'arquitectura entre la casa i la ciutat*, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona 1989-1990, amb textos de Judith ROHRER, Ignasi de SOLÀ MORALES, Xavier BARRAL i Josep TERMES. Alba CASELLAS, Josefina LÓPEZ, Hermínia ORDEIG. Lluïsa VALLICROSA. *L'arquitectura modernista a Vic. Una proposta didàctica*. Eumo Editorial, Vic 1987.
- [93] Mireia FREIXA. «Progressisme i tradició a l'arquitectura de Lluís Moncunill», *D'Art*, 6-7 (1981), p. 194-206. Jesús Francesc MASSIP. «L'arquitectura en ferro a Tortosa: el Mercat Públic (1884-1887)», *D'Art*, 11 (1985), p. 191-215. Pere MELERO i SÁNCHEZ. Josep Maria ROMANCE i SINUÉS. *El Modernisme a Sabadell*, Editorial Terrassa, Ègara 1987. Lluís CUSPINERA. *Manifestacions de l'art modernista a La Garriga*. La Garriga 1988.
- [94] Manuel GARCÍA-MARTÍN. *Vidrieres d'un gran jardí de vidres*. Catalana de Gas y Electricidad, Barcelona 1981. Joan VILA-GRAU; Francesc RODON. *Els vitrallers de la Barcelona modernista*. Edicions Polígrafa, Barcelona 1982. Catàleg de l'exposició *Contrallums. Vitralls de l'Eixample*, Ajuntament de Barcelona, 1983. Catàleg de l'exposició *El vitrall modernista*. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1984.
- [95] Francesc CABANA, Asunción FELIU. *Can Torras dels ferros: 1876-1985*, Torras, Ferreria i Construccions, S.A., 1987.
- [96] Manuel GARCÍA-MARTÍN. *La casa Lleó Morera*. Catalana de Gas, Barcelona 1988, entre altres, a part dels ja esmentats més amunt.
- [97] Catàlegs de les exposicions *Nonell*, Ajuntament de Barcelona, Serveis de Cultura, Barcelona 1981. *Ramon Casas. Retrats al carbó*. Ajuntament de Barcelona, Serveis de Cultura, Barcelona 1982. *Ramon Casas. Exposició*. Ajuntament de Barcelona, Serveis de Cultura, Barcelona 1982. *Santiago Rusiñol. Exposició antològica commemorativa del cinquantenari de la seva mort*. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1981.
- [98] Vinyet PANYELLA. *Epistolari del Cau Ferrat 1889-1930*. Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges 1981.
- [99] Heidi Johanna ROCH. *Santiago Rusiñol (1861-1931). Ein Beitrag zur Kunst des ausgehenden 19. Jhs. In Katalonien*. Peter Lang, Frankfurt de Main 1983.
- [100] Francesc FONTBONA. «Picasso, aspectes desconeguts de la seva joventut», *Serra d'Or*, 262-263 (25 juliol 1981), p. 51-56; F. FONTBONA. «Picasso en la Barcelona postmodernista», dins el catàleg de l'exposició 1881-1981. *Picasso i Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 1981, p. 10-14; F. FONTBONA. «Picasso und Barcelona», catàleg de l'exposició *Der Junge Picasso*, Kunstmuseum, Berna 1984, p. 46-51.
- [101] Elisée TRENCH BALLESTER. «Alexandre de Riquer, ambassadeur de l'art anglais et nord-américain en Catalogne». *Melanges de la Casa de Velazquez*, XVIII (1982), p. 311-359; E. TRENCH BALLESTER «Rapports d'Alexandre de Riquer, avec l'art français, belge, allemand, autrichien et italien». *Melanges de la Casa de Velazquez*, XIX (1983), p. 317-346. Joan Lluís de YEBRA. *Alexandre de Riquer i l'exlibrisme*, Universitat de Barcelona, 1983. Catàleg de l'exposició *Alexandre de Riquer 1856-1920*, text d'Eliseu TRENCH BALLESTER. Caixa de Barcelona, Obra Social, Barcelona 1985. Eliseu TRENCH BALLESTER, Alan YATES. *Alexandre de Riquer (1856-1920)*. The British Connection in Catalan Modernisme, The Anglo-Catalan Society, Exeter 1988.
- [102] Francesc FONTBONA, Francesc MIRALLES. *Anglada-Camarasa*. Polígrafa, Barcelona 1981.
- [103] Catàleg de l'exposició antològica *Darío de Regoyos 1857-1913*, textos de Juan SAN NICOLAS, Francisco CALVO SERRALLER, Francesc FONTBONA. Fundació Caixa de Pensions, Barcelona 1986.
- [104] Jaume SOLER. *J.M. Tamburini*. Fundació Caixa de Barcelona, Àmbit Serveis Editorials, Barcelona 1989.
- [105] Enrique GARCÍA HERRAIZ, Carmina BORBONET. *Ismael Smith, gravador*. Biblioteca de Catalunya; Caligrafía Nacional, Barcelona-Madrid 1989.
- [106] *Apel·les Mestres (1854-1936). En el cinquantenari de la seva mort 1936-1986*. Fundació Jaume I, Barcelona 1985. *Apel·les Mestres*. Fundació Caixa de Barcelona, 1986.
- [107] Jordi CASTELLANOS. *Raimon Casellas i el Modernisme*. Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1983, 2 vols.
- [108] Carme SALA i GIRALT. *Miquel Blay, un gran mestre de l'escultura moderna*. Diputació Comarques Gironines, Olot 1981.
- [109] Pilar VÉLEZ. *El llibre com a obra d'art a la Catalunya vuitcentista (1850-1910)*. Biblioteca de Catalunya, Barcelona 1989 [1990].
- [110] Núria de DALMASES, Daniel GIRALT-MIRACLE. *Argenters i joiers de Catalunya*. Fotos de Ramon MARENT. Destino, Barcelona 1985.
- [111] Núria de DALMASES BALANÁ, Antonio JOSÉ PITCHARCH. *Arte e Industria en España, 1774-1907*. Blume, Barcelona 1982.
- [112] M. Pia SUBIAS PUJADAS. *Pujol i Bausis, centre productor de ceràmica arquitectònica a Esplugues de Llobregat*. Ajuntament d'Esplugues, 1989.
- [113] Francesc FONTBONA. «La ilustración gráfica. Las técnicas fotomecánicas». A: *Summa Artis. Historia General del Arte. El grabado en España (siglos XIX y XX)*. Espasa-Calpe, Madrid 1988, p. 427-607.

- [114] Núria CASALS. «El cartellisme i l'Anís del Mono». *Carrer dels Arbres*, 18 (1981), i el catàleg de l'exposició *El concurs dels Cigarrillos París. Buenos Aires, 1901*. Cajamadrid, Barcelona 1984.
- [115] Miquel UTRILLO. *Història anecdòtica del Cau Ferrat*. Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges 1989.
- [116] Trinidad SIMÓ. «Arquitectura y Urbanismo. 1874-1920». A: Vicente AGUILERA CERNI (dir.). *Historia del arte valenciano*. Biblioteca Valenciana, València 1987, vol. 5 (*Entre dos siglos*), p. 65-85.
- [117] Gabriele FAHR-BECKER. *Jugendstil*. Könemann, Colònia 1996 (amb edició en castellà).
- [118] François LOYER. *Art Nouveau en Catalogne*. Ginebra Le Septième Fou, 1991 (se'n va fer edició castellana Taschen, Colònia 1997).
- [119] Mireia FREIXA. *El Modernisme a Catalunya*. Barcanova, Barcelona 1991. Joan CAMPÀS. *L'art modernista. Una visió històrica*. Barcanova, Barcelona 1993.
- [120] Eliseu TRENÇ. «Bibliografia crítica del Modernisme». A: Francesc FONTBONA (dir.). *El Modernisme*, volum IV. Edicions L'Isard, Barcelona 2003, p. 265-301.
- [121] «*Escolta Espanya*». *Catalunya i la crisi del 98*. Museu d'Història de Catalunya; Proa, Departament de Cultura, Barcelona 1998.
- [122] Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona 1990.
- [123] Oriol PI DE CABANYES. *Cases modernistes de Catalunya*. Edicions 62, Barcelona 1992.
- [124] *El Modernisme*. Olimpíada Cultural-Lunweg, Barcelona 1990, 2 vols.
- [125] Albert GARCIA ESPUCHE. *El Quadrat d'Or. Centre de la Barcelona modernista*. Olimpíada Cultural-Lunweg, Barcelona 1990. Al costat d'aquest catàleg es publicà una selecció utilíssima d'edificis sota el nom *El Quadrat d'Or. 150 cases al centre de la Barcelona modernista. Guia*. Olimpíada Cultural, Ajuntament de Barcelona, 1990, a càrrec del mateix GARCIA ESPUCHE, de Santi BARJAU i Teresa NAVAS, que aprofitaren una exhaustiva recerca de Lluís Aragó. També Olimpíada Cultural S.A. —presidida per l'alcalde de Barcelona i amb la participació del Comité Olímpico Español, la Generalitat, el COOB92 i el Ministeri de Cultura—, promogué l'exposició *L'artista al seu taller* (1990), sobre els magnífics retrats d'artistes fets pel fotògraf modernista Francesc Serra i Dimas.
- [126] R. LACUESTA, A. GONZÁLEZ *Arquitectura modernista en Cataluña*. Editorial Gustavo Gili, Barcelona 1990.
- [127] *Cercle Artístic de Sant Lluc 1893-1993. Cent anys*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona 1993.
- [128] *El Greco. La seva revaloració pel Modernisme català*. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 1996-1997.
- [129] Albert ARNAVAT (dir.). *Reus 1900. Segona ciutat de Catalunya*. Ajuntament de Reus; Fundació «la Caixa», Reus 1998.
- [130] *Mestres de la pintura catalana*. Asahi Shimbun/ Generalitat de Catalunya, Tòquio 1990.
- [131] *Da Gaudí a Picasso. Il Modernismo catalano*. Fondazione Giorgio Cini, Venècia 1991.
- [132] Fundació Santillana, Santillana del Mar 1990.
- [133] Editorial Hermann Blume, Barcelona 1992.
- [134] Electa, Madrid 1993.
- [135] *L'obra arquitectònica de Pere, Joaquim i Bonaventura Bassegoda (1856-1934)*. Caixa de Catalunya, Barcelona 1995.
- [136] Col·legi d'Arquitectes de Catalunya-Lunweg Editores, Girona-Barcelona 1996.
- [137] Mireia FREIXA. *Lluís Muncunill (1868-1931)*. Caixa Terrassa-Lunweg, Barcelona 1996.
- [138] Raquel LACUESTA, Josep I. de LLORENS. *Cèsar Martinell*. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona 1998.
- [139] Joan BASSEGODA NONELL. *Gent Nostra. Jujol*. Labor, Barcelona 1990. El mateix any va fer-se'n a París una exposició monogràfica: *Josep Maria Jujol architecte. 1879-1949*. Centre Georges Pompidou, París 1990, que no va ser l'única iniciativa internacional sobre Jujol.
- [140] Santi BARJAU. *Gent Nostra. Sagnier*. Labor, Barcelona 1992.
- [141] Josep M. MAS i SOLENCH. *El Palau de Justícia de Barcelona*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1990.
- [142] Rosa ALCOY. *El cementiri de Lloret de Mar. Indagacions sobre un conjunt modernista*. Ajuntament de Lloret de Mar, 1990.
- [143] Santiago ALCOLEA i GIL. *Els edificis de la Caixa d'Estalvis de Sabadell*. Fundació Caixa de Sabadell, Sabadell 1994.
- [144] Tots ells editats per Catalana de Gas —dita Gas Natural des del 1993—, a Barcelona.
- [145] Manuel de SOLÀ-MORALES i de ROSSELLÓ. *Visió sintètica de l'arquitectura «modernista» i la seva incidència a Olot*. Comissió dels Premis Ciutat d'Olot, Olot 1990. Ignasi SEGON, Jaume SERRA, Anna TORRUELLA. *El Modernisme a Manresa*. Raima, Manresa 1996. Maria Dolores del CASTILLO ÁLVAREZ-CEDRÓN. *Cent obres modernistes d'Igualada*. Ajuntament d'Igualada-Fundació Caixa de Manresa, 1999-2000.
- [146] Francesc FONTBONA (coord.). *El Cercle del Liceu. Història, art, cultura*. Cercle del Liceu, Barcelona 1991.
- [147] Josep de C. LAPLANA. *Santiago Rusiñol, el pintor, l'home*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1995. La densa monografia de Margarida Casacuberta, del 1997, s'escapa d'aquesta revisió ja que se centra només en el Rusiñol escriptor.
- [148] *Rusiñol et son temps*. Éditions Hispaniques; Université de Paris-Sorbonne, París 1994.

- [149] Isabel COLL. *Rusiñol*. Gràfiques Llopart, Sant Sadurní d'Anoia 1990.
- [150] Isabel COLL MIRABENT. *S. Rusiñol*. Editorial AUSA, Sabadell 1992.
- [151] *Francisco Iturrino. Santiago Rusiñol. Jardins d'Espanya*. Bancaixa, València 1993. *Santiago Rusiñol (1861-1931). Obra pictórica y literaria*. Fundació Caixa Galicia, la Corunya 1996. *Rusiñol*. Caja de Ahorros de Navarra, Pamplona 1999. *Els jardins de l'ànima de Santiago Rusiñol*. Fundació Caixa de Girona, 1999 (també feta a Sabadell).
- [152] Erika BORNAY. *Aproximación a Ramon Casas a través de la figura femenina*. Editorial AUSA, Sabadell 1992.
- [153] Isabel COLL. *Ramon Casas. Una vida dedicada a l'art*. El centaure groc, Barcelona 1999 (poc més tard n'aparegué la versió castellana).
- [154] Francesc MIRALLES. *Joaquim Mir al Camp de Tarragona*. Diputació de Tarragona-Museu d'Art Modern; Columna, Tarragona; Barcelona 1998. Després Miralles faria noves monografies sobre el Mir d'èpoques posteriors.
- [155] Jordi A. CARBONELL i PALLARÈS. *Francesc Gimeno*. Diccionari Ràfols, Barcelona 1990.
- [156] Juan SAN NICOLÁS. *Darío de Regoyos 1857-1913. Tomo I (1857-1900)*. Diccionari Ràfols-Edicions Catalanes, Barcelona 1990.
- [157] M. VIDAL SOLÉ, P. MAISTERRA. *Meifrén*. AUSA, Sabadell 1991.
- [158] Alfonso ALCOLEA. *Ramon Casas*. AUSA, Sabadell 1990.
- [159] *Adrià Gual, mitja vida de Modernisme*. Diputació de Barcelona, 1992.
- [160] *Aleix Clapés 1846-1920*. Ajuntament de Vilassar de Dalt, 1998.
- [161] Marcy RUDO. *Lluïsa Vidal, filla del Modernisme*. La Campana, Barcelona 1996. Més tard el llibre generà una exposició itinerant de «la Caixa».
- [162] Rafael MANZANO. *Pere Ysern Alié 1875-1946*. Edicions Catalanes S.A., Barcelona 1990.
- [163] *Emili Fontbona 1879-1938 Escultor*. Museu Frederic Marès, Barcelona 1999.
- [164] *El París d'Anglada-Camarasa*. Generalitat de Catalunya, Barcelona-Madrid 1994.
- [165] *Anglada-Camarasa a Montserrat*. Fundació Caixa de Manresa, 1993.
- [166] *Anglada-Camarasa al Gran Hotel*. Fundació «la Caixa», Palma de Mallorca 1993.
- [167] *Joaquim Mir cincuenta años después*. Banco Bilbao-Vizcaya, Madrid 1990.
- [168] *Joaquim Mir al Camp de Tarragona. 1906-1914*. Fundació «la Caixa», Palma de Mallorca 1991.
- [169] *Joaquim Mir, itinerari vital*. «la Caixa», Palma de Mallorca 1997.
- [170] *Los Pichot, una dinastía de artistas*. Centro Cultural del Conde-Duque, Madrid 1992.
- [171] *Prudenci Bertrana. La presó de l'ànima*. Diputació de Girona-Museu d'Art de Girona, 1999.
- [172] *Ramon Casas. El modernismo pintado*. Text d'Isabel COLL MIRABENT. Caixavigo, Saragossa 1998. *Ramon Casas*. Caja de Ahorros de Navarra, Pamplona 1999.
- [173] *Xavier Gosé (1876-1915). El París de la Belle Époque*. Fundació Cultural MAPFRE VIDA, Madrid 1999.
- [174] Lola CAPARRÓS MASEGOSA. *Prerrafaelismo, Simbolismo y Decadentismo en la pintura española de fin de siglo*. Universidad de Granada 1999.
- [175] Francesc FONTBONA. *Gent Nostra. Pidelaserra*. Labor, Barcelona 1991. Josep Ll. ALCOFAR. *Gent Nostra. Cusachs*. Barcelona 1991. Josep SÁNCHEZ i FERRE. *Gent Nostra. Maillol*. Barcelona 1991.
- [176] *Hortensi Güell*. La Caixa-Museu Comarcal Vilaseca, Reus 1993. *Laura Albèiz 1890-1944*, Fundació Caixa de Manresa, 1993. *Joaquim Pla Janini*, Fundació La Caixa-Lunweg, Barcelona, 1995.
- [177] Francesc MIRALLES. *Olaguer Junyent*. Cetir, Barcelona 1994.
- [178] Manuel GARCÍA-MARTÍN. *Sert a l'Argentina i Espanya*. Gas Natural Barcelona, 1995.
- [179] Cristina MENDOZA. *Ramon Casas. Retrats al carbó*. Editorial AUSA-MNAC, Barcelona 1995.
- [180] *Nicolau Raurich 1871-1945. Visions mediterrànies*. Editorial AUSA, Barcelona; Sabadell 1996. La comissària d'aquesta exposició va ser Teresa Moreno, que s'havia doctorat amb una tesi sobre Raurich.
- [181] *Santiago Rusiñol (1861-1931)*. MNAC-Fundació Cultural Mapfre Vida, Barcelona; Madrid 1997.
- [182] M. Teresa OCAÑA (dir.). *Picasso. Paisatges 1890-1912*. Lunweg-Museu Picasso, Barcelona 1994. M. T. OCAÑA (dir.). *Picasso i Els 4 Gats*. Lunweg-Museu Picasso, Barcelona 1995. *Picasso. La formació d'un geni, 1890-1904*. Lunweg-Museu Picasso, Barcelona 1997.
- [183] *La col·lecció Raimon Casellas*. MNAC-Museo del Prado, Barcelona-Madrid 1992.
- [184] *Gaspar Homar. Moblista i dissenyador del modernisme*. MNAC-Fundació «la Caixa», Barcelona 1998.
- [185] *Ex-libris modernistes*. Fundació «la Caixa», Barcelona 1996.
- [186] *Cent anys d'ex-libris del Modernisme a l'actualitat*. Caixa de Sabadell 1997.
- [187] Javier PÉREZ ROJAS, José Luís ALCAIDE. *Del Modernismo al Art Déco. La Ilustración gráfica en Valencia*. Real Academia de Bellas Artes de San Fernando-Universitat de València, Madrid-València, 1991.
- [188] *Los inicios de la modernización en Alicante 1882-1914*. CAM, Alacant 1999.
- [189] Irene GARCÍA ANTÓN. *La Casa-Museu Modernista de Novelda*. CAM Fundació Cultural, Alacant 1994.
- [190] *El Modernisme en la Comunitat Valenciana*. Generalitat Valenciana, València 1997.

- [191] *Passat i present del Gran Hotel*. Fundació «la Caixa» Illes Balears, Barcelona 1993.
- [192] *Laureà Barrau*. «Sa Nostra» Obra Social i Cultural, Eivissa 1996.
- [193] Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1994.
- [194] Giovanni FANELLI, Ezio GODOLI. *Dizionario degli illustratori simbolisti e Art Nouveau*, Florència 1990.
- [195] Jordi CARULLA et al. *Catalunya en 1000 cartells, des dels orígens fins a la Guerra Civil*. Postermil S.L., Barcelona 1994. Jordi CARULLA, Arnau CARULLA. *España en 1000 carteles*. Postermil, Barcelona 1995. A. CARULLA. *La publicidad en 1000 carteles*. Postermil, Barcelona 1998, 2 vols.
- [196] Pilar VÉLEZ. *Joies Masriera, 200 anys d'història*. Àmbit, Barcelona 1999.
- [197] Joaquim RENART. *Diari 1918-1961*. Curial-Fundació Revista de Catalunya-Proa, Barcelona 1995-2003 (fins ara). El manuscrit s'edita lleugerament resumit, eliminant-li referències excessivament domèstiques; el 1975 ja se n'havia fet una edició molt esquemàtica en un sol volum, per l'editorial Destino, de Barcelona.
- [198] Francesc FONTBONA (dir.). *Repertori d'exposicions individuals d'art a Catalunya (fins l'any 1938)*, compilació a cura d'Antònia MONTMANY, Montserrat NAVARRO i Marta TORT. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1999; i *Repertori de catàlegs d'exposicions col·lectives d'art a Catalunya (fins l'any 1938)*, compilació a cura d'Antònia MONTMANY, Teresa COSO i Cristina LÓPEZ. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2002.
- [199] Francesc FONTBONA (dir.). *El Modernisme*. Edicions L'Isard, Barcelona 2002-2004, 5 volums.
- [200] Lluís PERMANYER, Lluís CASALS. *Josep Puig i Cadafalch*. Ed. Polígrafa, Barcelona 2001.
- [201] Joan BASSEGODA NONELL, Antoni PLADEVALL i FONT, Carme PUYOL i TORRES. *L'arquitecte Puig i Cadafalch a Osona. El Casal de Sobrevia 100 anys*. LL.T.S., Seva 2001. Ramon BALIUS i JULI et al. *Josep Puig i Cadafalch. La casa Company...* Generalitat de Catalunya; Secretaria General de l'Esport, Barcelona 2002.
- [202] Exposicions com *Pintors i escultors amics de Gaudí*. Al catàleg de l'exposició homònima, Fundació Francisco Godia, Barcelona, 2002.
- [203] Gijs Van HENSBERHGEN. *Gaudí*. Harper Collins Publishers Ltd. 2001.
- [204] Isabel ARTIGAS. *Antoni Gaudí. Obra completa 1852-1926*. Evergreen-Taschen GmbH, Colònia-Barcelona 2007.
- [205] Lluís DOMÈNECH i GIRBAU (editor), Marc LLIMARGAS i CASAS (fotografies). *El Palau de la Música Catalana de Lluís Domènech i Montaner*. Fundació Orfeo Català Palau de la Música-Lunwerg Editores-Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona 2000.
- [206] Albert BALCELLS (editor). *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona 2003.
- [207] *Rusiñol desconegut/desconocido*. Ajuntament de Sitges-Ministerio de Cultura, Sitges 2006.
- [208] Miquel SEGUÍ AZNAR. *El Modernisme a les Illes Balears. Arquitectura i Decoració*. Govern de les Illes Balears, Barcelona 2000.
- [209] Pilar SOLER i GORDILS. *El Modernisme*. Quaderns de la Revista de Girona-Diputació de Girona-Caixa de Girona, 2001.
- [210] Lluís CUSPINERA i FONT. *La Garriga, crònica d'una destrucció*. Rourich, Sant Cugat del Vallès 2000. *El Modernisme a Terrassa*. Ajuntament de Terrassa-Lunwerg, Barcelona 2002. *Lluís Bru: fragments d'un creador*. Ajuntament d'Esplugues de Llobregat 2005. Mercè VIDAL i JANSÀ (ed.). *Cicle de conferències sobre Patrimoni i Ciutat — Esplugues i el modernisme*. Grup d'Estudis d'Esplugues, Ajuntament d'Esplugues de Llobregat 2000. Núria GIL DURAN. «Modernisme a Tortosa i a Amposta?», *Revista de Catalunya*, 194 (abril 2004), p. 65-96. Cuspinera també havia estudiat el modernisme a les Franqueses i Granollers.
- [211] *Isidre Nonell 1872-1911*. Museu d'Art Modern, MNAC-Fundación Cultural MAPFRE VIDA, Barcelona-Madrid 2000.
- [212] *Ramon Casas. El pintor del Modernisme*. Fundación Cultural MAPFRE VIDA-MNAC, Barcelona-Madrid 2001.
- [213] *Marian Pidelaserra 1877-1946*. Museu Nacional d'Art de Catalunya; Fundación Cultural MAPFRE VIDA, Barcelona-Madrid 2002-2003.
- [214] *Anglada-Camarasa [1871-1959]*. Fundación Cultural Mapfre Vida, Madrid 2002.
- [215] *Joaquim Mir 1873/1940*. Fundación Cultural MAPFRE Vida, Madrid 2004.
- [216] *Jujol dissenyador*. MNAC-Fundació la Caixa, Barcelona 2002.
- [217] MNAC, Barcelona 2002.
- [218] *4 Gats de Casas a Picasso*. Museu Diocesà; Bancaja, Barcelona 2005.
- [219] *París-Barcelone 1888-1937*, Réunion des Musées Nationaux-Museu Picasso, París-Barcelona 2002, catàleg del qual hi hagué també edicions catalana i castellana.
- [220] *Idée nationale et architecture en Europe 1860-1919. Finlande, Hongrie, Roumanie, Catalogne*, [col·loqui a l'Institut Hongrois de París 2003]. Presses Universitaires de Rennes, Rennes 2006.
- [221] *Prelude to Spanish Modernism, Fortuny to Picasso*. The Albuquerque Museum, Albuquerque-Nou Mèxic 2005.
- [222] *Barcelona and Modernity: Picasso, Gaudí, Miró, Dalí*. Cleveland Museum of Art-Yale University Press, New Haven-Londres 2006.

- [223] *Catalani a Parigi / The Catalan painters and Paris*, Brescia: Mostre Grandi Eventi-International Service-Editorial Mediterrània, Brescia 2002. *Modernismo e Avanguardia. Picasso, Miró, Dalí e la pittura catalana*, a cura de Maria-Josep BALSACH, Skira, Cremona 2003.
- [224] Van Gogh Museum, Amsterdam 2007.
- [225] *El Modernismo catalán, un entusiasmo*. Fundación Santander-Central-Hispano, Madrid 2000.
- [226] *Modernismo catalán*. Fundación Caja Vital Kutxa, Vitòria-Gasteiz 2002.
- [227] *Santiago Rusiñol en Granada. La visión simbolista*. Junta de Andalucía-Caja de Granada, Granada 2001.
- [228] *Eliseo Meifrèn i Roig*. Museo del siglo XIX, València 2001.
- [229] *Isidro Nonell. Antològica*. Ibercaja, Saragossa 2007.
- [230] *Miquel Blay i Fàbrega 1866-1936. L'escultura del sentiment*. Fundació Caixa de Girona-Museu Comarcal de la Garrotxa, Olot 2000.
- [231] Neus PEREGRINA. *Arts aplicades modernistes a Terrassa*. Museu de Terrassa, 2000.
- [232] *Pablo Gargallo*. IVAM, València 2004.
- [233] *Andreu Solà Vidal (1863-1902). Després de l'oblit*. Comissió Promotora de l'any Solà, Ripollet 2003.
- [234] *Carles Mani. Un modernista al marge*. Fundació Caixa de Tarragona, Tarragona 2007.
- [235] Francesc FONTBONA. *Carles Mani, escultor maleït*. Barcelona; Tarragona: Viena-Museu d'Art Modern de Tarragona, 2004.
- [236] *El món d'Anglada-Camarasa*, Obra Social Fundació «la Caixa», Barcelona 2006.
- [237] *Un segle de paisatgisme a les Illes Balears*. Es Baluard, Museu d'Art Modern i Contemporani de Palma 2007.
- [238] Maria Isabel MARÍN SILVESTRE. *Cercle Artístic de Barcelona 1881-2006. Primera aproximació a 125 anys d'història*. Reial Cercle Artístic, Barcelona 2006.
- [239] Maria Carme ILLA. *Catàleg raonat dels ex-libris catalans de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona 2007. El gran moment de l'exlibris català fou al modernisme.
- [240] Francesc MIRALLES, Charo SANJUÁN. *Anglada-Camarasa y Argentina*. AUSA, Sabadell 2003.
- [241] Francesc FONTBONA, Francesc MIRALLES. *Anglada-Camarasa. Dibujos. Catálogo razonado*. Editorial Mediterrània, Barcelona 2006.
- [242] Jordi À. CARBONELL i PALLARÈS. *Joaquim Vancells*. Caixa Terrassa; Lunweg, Barcelona 2002.
- [243] Maria Isabel MARÍN. *Eusebi Arnau. Gent Nostra*. Infiesta Editor, Barcelona 2006.
- [244] Maria Isabel MARÍN SILVESTRE. *L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, IEC, Barcelona 2005.
- [245] M. Lluïsa FAXEDAS. «Anglada-Camarasa i el Simbolisme rus, 1900-1914». *Revista de Catalunya*, 191 (gener 2004), p. 23-52. Yuri R. SAVELIEV. «Anglada-Camarasa a Rússia, a través de la revista «Mir Iskusstva»», dins el catàleg *El món d'Anglada-Camarasa*, op. cit., p. 36-43.
- [246] Glòria ESCALA i ROMEU. *Gaspar Camps. Gent Nostra*. Infiesta Editor, Barcelona 2004. Juan Carlos BEJARANO VEIGA. Lambert Escaler. *Gent Nostra*. Infiesta Editor, Barcelona 2005.
- [247] Josep de C. LAPLANA, Mercedes PALAU-RIBES O'CALLAGHAN. *La pintura de Santiago Rusiñol. Obra completa*. Editorial Mediterrània, Barcelona 2004, 3 vols.
- [248] Vinyet PANYELLA. *Santiago Rusiñol. El caminant de la terra*. Edicions 62, Barcelona 2003.
- [249] Anna SAWICKA. *Paryz -Barcelona- Sitges. Modernistyczny genius loci w katalonii z perspektywy Santiago Rusiñol*. Księgarnia Akademicka, Cracòvia 2003.
- [250] Lourdes JIMÉNEZ FERNÁNDEZ. «La recepció de la imatge wagneriana pels modernistes catalans». *Revista de Catalunya*, 154 (setembre 2000). L'autora, des de Màlaga, ha dedicat diversos altres treballs al mateix tema.
- [251] Pilar VÉLEZ. «De les arts decoratives a les arts industrials». A: Xavier BARRAL (dir.). *Art de Catalunya*, vol. 11. Edicions L'Isard, Barcelona 2000, p. 176 i ss.
- [252] Teresa M. SALA. *La Casa Busquets. Una història del moble i la decoració del modernisme al déco a Barcelona*, Memoria Artium, Barcelona-Girona-Lleida, 2006. És el fruit d'una tesi doctoral de què l'autora ja publicà un resum en una monografia breu el 1989.
- [253] Sílvia CARBONELL BASTÉ, Josep CASAMARTINA PARRASSOLS. *Les fàbriques i els somnis. Modernisme tèxtil a Catalunya*. Centre de Documentació i Museu Tèxtil, Terrassa 2002.
- [254] Santi BARJAU RICO, Víctor OLIVA PASCUET. *Barcelona. Art i aventura del llibre. La Impremta Oliva de Vilanova*. Ajuntament de Barcelona, 2002, obra que cobreix també l'època noucentista.
- [255] Javier GIMENO. *La medalla modernista*. MNAC, Barcelona 2001.
- [256] Aitor QUINEY. *Hermenegildo Miralles. Arts gràfiques i enquadrernació*. Biblioteca de Catalunya, Barcelona 2005.
- [257] Pia SUBIAS. *Modest de Casademunt*. Museu d'Art de Sabadell, 2001.

NOTA BIOGRÀFICA

Francesc Fontbona i de Vallescar és doctor en Història Moderna per la Universitat de Barcelona, acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi de Barcelona i membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, així com membre honorari de The Hispanic Society of America de New York.

Ha estat també membre de la Junta de Calificación, Valoración y Exportación de Bienes del Patrimonio Histórico Español del Ministerio de Cultura i, actualment, presideix la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns del Patrimoni Històric i Artístic de Catalunya, de la Generalitat de Catalunya.

Director de la Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya de Barcelona, és autor de nombrosos llibres i ponències sobre la seva especialitat.